

Mladen Ančić

LJETOPIS KRALJEVA HRVATSKE I DALMACIJE

(Vrijeme nastanka i autorstvo Hrvatske redakcije Ljetopisa popa Dukljanina)

Tko je i kada, odnosno kako i zašto, prevodeći jedan dio onoga što se danas naziva *Ljetopis popa Dukljanina*, zapravo načinio posve novo djelo, što će ga Marko Marulić s punim pravom nazvati *Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije*, jedna je od onih zagonetki što ih se s mnogo razloga može nazvati »intelektualnom nasladom« profesionalnog historičara. Naime, ovo se djelce po prvi put spominje 1510, u vrijeme kada su ga patriciji splitskog kulturnog kruga pronašli, prepisali i preveli, tražeći, pored ostalog, i u njemu odgovore na pitanja o svojim korjenima i identitetu. No, nedvojbeno ranijeg postanka, taj sastavak izrađa iz tame »jedne knjige stare«, pronađene u kući knezova Kačića-Markovića u makarskom primorju, bez ikakvih bližih naznaka o vremenu nastanka i autorstvu, stavljajući današnjeg historičara pred složen zadatak. Jedini način koji preostaje u pokušaju da se odgovori na postavljena pitanja jeste da se kroz pomnu analizu i više ili manje vjerojatne konjektуре preciznije odrede prostorne, duhovne i vremenske koordinate u kojima je živio autor, pri čemu se na tom klizavom terenu usporednih analiza i nesigurnih oslonaca u sačuvanim izvorima kao najveća opasnost pokazuje apodiktičnost i isključivost stavova i zaključaka, kako se to jasno zrcali u literaturi posvećenoj ovom problemu.

Pokušaj da se načini iscrpan osvrt na literaturu nastalu oko pitanja postavljenih na početku ovog teksta pokazao bi dosta čudne rezultate. Naime, osim Črnčićeva »Pripomenka«, opsegom nešto manje ali i nekritičnije rasprave D. Mandića i par stranica, u dva navrata, iz pera N. Klaić,¹ nitko se, zapravo, nije sustavno bavio Hrvatskom redakcijom *Ljetopisa popa Dukljanina* ili *Ljetopisom kraljeva Hrvatske i Dalmacije*, što mi se čini prikladnijim naslovom za ovo djelo, kao cijelinom. Nasuprot tomu, u mnoštvu rasprava posvećenih načinu smrti kralja Zvonimira,² izrečeno je onako uzgred dosta različitih sudova o autorstvu *Ljetopisa kraljeva*, odnosno onoga njegova dijela u kojem je riječ o Zvonimirovu ubojstvu, a da se pri tomu autori nisu potrudili da svoje hipoteze bar provjere, makar i površnom analizom cijeline djela. Rezultat svega toga je upravo nevjerojatno šarenilo stavova i zaključaka, koji se šire u lepezu na čijem jednom kraju stoje Jelić i Mandić, s teorijom o prvobitnom postanku *Ljetopisa kraljeva*, koji bi onda pop Dukljanin preveo na latinski i nastavio od XXIV glave dalje,³ a na drugom Jagić i Črnčić, koji su držali, na temelju jezičke analize, da je tekst nastao istom u drugoj polovici XV ili na samom početku XVI st.,⁴ odnosno N. Klaić, koja je u jednom trenutku ustvrdila kako je »sva prilika« da je autor »živio daleko od Hrvatske«.⁵ Ostavljajući, međutim, po strani ekstremne stavove, najšire prihvaćenim čini se ono shvaćanje po kojem je *Ljetopis kraljeva*, ili Hrvatska redakcija *Ljetopisa popa Dukljanina*, djelo anonimnog sve-

¹ Črnčićev »Pripomenka« pretiskao je F. Šišić, *Ljetopis popa Dukljanina*, SKA, Beograd 1928, 259—285. Mandićev tekst tiskan je u: *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, Rim 1863, 443—469. Konačno stavovi N. Klaić izloženi su u radu: *O legendarnoj smrti kralja Zvonimira*, *Istorijski zapisi*, knj. XX/2, god. XVI/1963, 241—249, te u djelu *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1975², 17—22.

² Relevantantne bibliografske preglede, u sklopu rasprave o tom pitanju, daju Klaić, *O legendarnoj smrti...*, a potom i S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji* 3, Zagreb 1975, 171 i d. Najnoviji rad o tom problemu predstavlja I. Goldstein, *Kako, kada i zašto je nastala legenda o nasilnoj smrti kralja Zvonimira?*, *Radovi*, Institut za hrvatsku povijest, 17/1984.

³ L. Jelić, *Duvanjski sabor*, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, n. s. X/1908—1909; Mandić, o. c.

⁴ V. Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, Zagreb 1867; Črnčić, *Pripomenak*.

⁵ Klaić, *Povijest Hrvata*, 22.

ćenika, koji je živio u drugoj polovici XIV, odnosno u prvoj polovici XV st., negdje u okolici Splita.⁶

* * *

Zbog svega ovog čini se uputnim krenuti od samog početka i konstatacije da je *Ljetopis kraljeva* nedvojbeno nastao tako što su prevedene i prerađene prve 23 glave teksta koji se danas nalazi u *Ljetopisu popa Dukljanina*, i potom dopunjene pričom o nasilnoj smrti posljednjeg hrvatskog kralja, Zvonimira. Da se u prvom dijelu doista radi o prijevodu s latinskog na hrvatski, i to teksta koji se nalazi u djelu barskog svećenika, a ne obrnuto, kako su držali Jelić, Mandić, te djelomično i Mošin,⁷ može se dokazati relativno lako. Primjerice, »provincia Praevalitana« Dukljaninova teksta u II glavi, kod prevodioca postaje »Prilivit«, koji je »u Bosanske strane«; Raška (Srbija), u kojoj kralj Kranimir sakuplja vojsku za gušenje pobune u Bijeloj Hrvatskoj, postaje u prijevodu »istrijska zemlja«; ugarski »princeps Kys« originala preveden je kao »ovi herceg«, pri čemu je ono »Kys« čitano najvjerojatnije kao »hic«,⁸ itd.

No, ništa manje važnim od konstatacije da se radi o prijevodu s latinskog, ne čini se ni pitanje provenijencije tog latinskog teksta. Ono što je u tom pogledu nedvojbeno, i što je dokazao već Šišić,⁹ jeste to da je još u XIII st. Dalmacijom kolao tekst bar jednog dijela onoga što danas predstavlja *Ljetopis popa Dukljanina*, te da je taj tekst dospio i do Venecije, gdje ga je ekscerpirao, upravo u doba mletačke vlasti nad dalmatinskim gradovima, kroničar Andrija Dandolo. No, ono što na istom mjestu nije dokazao Šišić, a ni bilo tko poslije njega, jeste to da je u uporabi bio cjelovit tekst što se pripisuje barskom svećeniku. Dapače, postoje dobri razlozi da se pretpostavi kako je samo jedan dio teksta bio poznat kako u Dalmaciji tako i mletačkom kroničaru, što se prije svega odnosi na način na koji splitski kroničar, Toma arcidjakon, koji je posve sigurno čitao Dukljanina, donosi legendu o postanku Dubrovnika. Naime, u Dukljaninovo verziji legende, nastanak Dubrovnika je rezultat integracije rimskih pratilaca povratnika, kralja Bela/Pavlimira, i izbjeglog stanovništva Epidaura, koji je razoren od strane Saracena, dok kod Tome sami Rimljani, prispjevši na istočnojadransku obalu, razaraju Epidaur, da bi se potom tamošnje stanovništvo pomiješalo s njima u novopodignutom gradu Dubrovniku.¹⁰

Tomu valja sada dodati i to da *Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije* prati Dukljanina upravo do trenutka kada ovaj prelazi na legendu o osnutku Dubrovnika, no u njemu te legende nema, kao što nema, začudo, ni dijelova XXVIII, XXIX i XXXI glave, u kojima su vijesti o Hrvatskoj mnogo pouzdanije i koherentnije od onih što ih u nastavku donosi *Ljetopis kraljeva*. Naprosto je nevjerojatno da naš Anonim, koji prazninu od smrti Seislava/Časlava do kraljeva Krešimira i Zvonimira popunjava domišljanjem o povratku kralja Radoslava i njegovu sinu Kolomanu (sic!), preskačući tako najmanje stoljeće, a možda i dva, u odnosu na kronologiju svog izvornika, ne bi donio podatke o hrvatskim vladarima iz spomenutih glava, da mu je taj tekst stajao na raspolaganju. Nije zgoreg ovdje dometnuti još i to da je *Ljetopis kraljeva* najvjerojatnije nastao na temelju istog onog teksta što su ga koristili Toma arcidjakon i Andrija Dandolo, pa da se čitav ovaj ekskurs završi prilično pouzdanim zaključkom kako su Dalmacijom kolale samo prve 23 glave onoga što se danas naziva *Lje-*

⁶ Tako, primjerice, N. Radojčić, *Legenda o smrti hrvatskog kralja Dimitrija Zvonimira*, Glas SKA 171/1936; Goldstein, o. c.

⁷ Vidi bilj. 3. V. Mošin, *Ljetopis popa Dukljanina*, MH, Zagreb 1950, 33–4, ne određuje se posve precizno o prvenstvu latinske ili hrvatske redakcije, ali iznosi vrlo vjerojatnu hipotezu »da je u hrvatskoj kronici sačuvana prvobitna redakcija prvoga sastavnog dijela Dukljanina«.

⁸ Navedena mjesta u *Ljetopisu kraljeva* i tekstu koji se pripisuje barskom svećeniku uspoređi prema Mošin, *Ljetopis*, 42–3; 59; 64.

⁹ Šišić, o. c. 49 i d.

¹⁰ Usp. Mošin, *Ljetopis*, 70–1, i Thomas archidiaconus: *Historia Salonitana*, priredio F. Rački, JAZU, Zagreb 1894, 30. Šišić, o. c. 50, unatoč ovako bjelodanoj razlici, drži da je Toma poznavao i ovaj dio Dukljaninova teksta.

topis popa Dukljanina. No, time se, za neku drugu prigodu, opet otvara rasprava o tomu na koji je način i kada ovo izvanredno djelo doista nastalo, budući da je takav stav u koliziji s dosadašnjim rezultatima analize Dukljaninova teksta.¹¹

S druge strane, dopisana priča o Zvonimirovu ubojstvu također nije, kako se čini, originalna tvorevina autora *Ljetopisa kraljeva*. Črnčić je odavno, ali skoro bez ikakva odjeka, upozorio na to da se i u ovom dijelu teksta dađu detektirati tragovi prevodilačkog posla, ali isto tako i samostalne gramatičke konstrukcije.¹² Opstojanje priče, pak, neovisno o *Ljetopisu kraljeva* dosta solidno zasnjeđuje kako pojava tog motiva u *Ugarsko-poljskoj kronici*, o kojoj će nešto niže biti više riječi, tako i čitav niz domaćih izvora što se koriste istim ključnim točkama/događajima kod organizacije izlaganja povijesti srednje Dalmacije i njena zaleđa, i koje čitav niz elemenata povezuje u koherentnu cijelinu. No, kako bi raspravi o vremenu i okolnostima postanka te skupine izvora /*Qualiter*, *Anonimna splitska kronika*, *Historia Salonitana maior*, pa i *Pripisi sumpetarskog kartulara*/, moglo još štošta da se doda, a to bi od ovog rada načinilo nešto što on u početku nije ni trebalo da bude, cijeli ću taj kompleks ostaviti, zasad, po strani. Različite verzije što ih u dva od ovih sastavaka dobija epizoda o Zvonimirovoj smrti čini se da, ipak, daju solidan temelj za pretpostavku da niti jedno od tih djela nije matica iz koje su onda drugi preuzimali priču, a to ja za raspravu o autorstvu i vremenu postanka *Ljetopisa kraljeva* ujedno i najvažnije.

Da je ta matica bila nešto starija, zaključak je koji se može izvući iz indicija što ih pruža činjenica da se motiv ubojstva hrvatskog kralja pojavljuje i u *Ugarsko-poljskoj kronici*, djelu za koje se može reći sve prije no da je jednostavno za dešifrirati.¹³ Ono što je, pak, za ovu prigodu o njemu osobito interesantno naglasiti, jeste uvjerenje da je autor, ili je možda riječ o više njih, imao uvid u neke naše kroničarske sastavke, što se može zaključiti iz sljedećih elemenata: a) prikaz sukoba ugarskog kralja Aquile a Slavenima i Hrvatima u toj kronici strahovito podsjeća na ono što se čita kod Dukljanina u II glavi o sukobu Ostroila i kršćanskih starosjedilaca na čelu s dalmatinskim i istarskim kraljevima;¹⁴ b) *Ugarsko-poljska kronika* proglašava Kolomana Ladislavljevim sinom, na isti način kako to čini *Qualiter*, sastavak naknadno umetnut u *Kroniku* Tome arcidjakona;¹⁵ c) kronika smješta hrvatskog kralja u Sipleth (Split), ne razdvajajući ovaj od stare Salone; d) kronika koristi motiv ubojstva hrvatskog kralja, kojemu, međutim, daje poljsko ime; e) konačno, tu se rabe neobični oblici Chrwacia, Chrwati, Sipleth, za koje je teško povjerovati da su posredovani tekstem sastavljenim u kojem od dalmatinskih gradova, gdje se pisalo Chroacia, Chroati, Spaletum.

Sve ovo pokreće neka krupna pitanja, na koja odgovore može dati tek dalje istraživanje, no, u čitavoj ovoj šumi nejasnoća, koja započinje već na pitanju predložka iz kojeg je preveden *Ljetopis kraljeva*, kao da se daje naslutiti postojanje nekih fantomskih tekstova, što nisu sačuvani do naših dana. Ma kako fantastično zvučala takva pretpostavka, kojom dosta nekritično barata čitava jedna historičarska škola, valja ovdje upozoriti na to da čak i arhivski spisi znaju uputiti na postojanje danas zagubljenih tekstova, pa stoga nije zgoreg citirati primjer što ga pruža jedan spor vođen pred zadraskom Curia maior civilium, 16. 3. 1360. Naime, na tom je sudu stanovita »gospođa Ana, udovica gospodina kneza Budislava« tražila od »Radovana iz Modruše, pisara (profesionalnog prepisivača)«, da joj vrati »librum unum vocatum *Pribe*«, što ga je Radovan od

¹¹ Za mišljenje slično gornjem usp. Mošinov navod u bilj. 7.

¹² Črnčić, o. c. 280—1.

¹³ Izdanje J. Deér, *Cronicon Hungarico-Polonicum, u Scriptorum rerum Hungaricarum II*, ur. E. Szentpetery, Budapestini MCMXXXVIII, 289—320. Pregledan komentar daje C. A. Macartney, *The medieval Hungarian historians*, Cambridge 1953, 173—182.

¹⁴ Macartney, o. c. 178.

¹⁵ Macartney, o. c. 178, ne zamjećujući razliku između Tomina teksta i onoga što donosi *Qualiter*, pripisuje ovu filijaciju samom Tomi.

kneginje preuzeo »pro scribendo seu exemplando ab eo librum alium materie eiusdem«. Radovan, sa svoje strane, nije osporio tvrdnju kneginjina advokata, ali je zatražio rok od 15 dana, unutar kojeg će vratiti knjigu, koju, inače, »Segniam destinasse«. ¹⁶ Što je taj »liber *Priba*« uistinu bio, teško je pretpostaviti, no činjenica je da ga je profesionalni prepisivač uputio u Senj, ne poduhvaćajući se toga da sam prepisuje tekst, što bi upućivalo na njegovu izvanrednu atraktivnost. Suhoparni sudbeni zapisnik ostaje tako tek odskočna daska, s koje se, međutim, može krenuti u različitim pravcima, no, kao posve izvjesno stoji to da je kulturna baština našeg srednjovjekovlja, u kasnijem vremenu devastirana iz raznih razloga, bila znatno bogatija od onoga što nam se danas nudi.

• • •

Bilo kako bilo, vraćajući se *Ljetopisu kraljeva Hrvatske i Dalmacije* može se s velikom dozom sigurnosti ustvrditi kako on predstavlja kompilaciju najmanje dva, provenijencijom različita teksta, od kojih je jedan nedvojbeno, a drugi posve vjerojatno, i ranije postojao u pisanom obliku. No, unatoč tomu, on još uvijek funkcionira kao zasebna cjelina, koju je netko zamislio i ostvario upravo takvom, sumirajući svoja znanja i predstave o određenom problemu. Utvrditi, pak, koji je to problem u centru pažnje autora *Ljetopisa kraljeva*, nije tako lako, premda se već naslovom koji za djelo koristim relativno jasno određuje njegov sadržaj. Cijeli taj posao oko lociranja problema koji postavlja zasad anonimni autor, mogao bi dati valjanih plodova i pomoći u ocrtavanju njegova duhovnog profila, što će uvelike olakšati i konačno identificiranje, a pri tomu je najbolje početi od analize prevodilačkog postupka, odnosno od jednostavnog upita koji se može formulirati po prilici ovako: na čemu počiva dosljedno kroatiziranje Dukljaninova teksta, ¹⁷ i u kojoj mjeri ono mijenja njegov smisao.

Na to se pitanje odgovor čini dosta teškim, te ne čudi što je, primjerice, Radojčić svojedobno, mada samo pitanje nije postavio, na njega pokušao odgovoriti tvrdnjom kako je naš autor znao »vrlo malo« činjenica »i iz hrvatske i iz opšte istorije«. ¹⁸ No, kako bi dalje elaboriranje takvih postavki imalo slabih izgleda da nas odvede bilo kuda, red bi bio obrnuti poredak stvari, i kao prvo postaviti pitanje, što su to »činjenice hrvatske i opće povijesti« za ljude s kraja srednjeg vijeka na onom prostoru koji se određuje kao zavičaj našeg autora. Prvi i zacijelo najrašireniji priručnik tih »činjenica« u srednjoj Dalmaciji je *Kronika splitskog arciđakona Tome*, kojega se u XIV i XV st. naveliko čita i prepisuje u kulturnim središtima što gravitiraju Splitu, kao duhovnom i gospodarskom centru. Tomino se djelo, tako, u XV st. može naći u knjižnici trogirске biskupije, ¹⁹ a njegov duhovni utjecaj se daje raspoznati, kako će domalo biti pokazano, i kod šibenskog humaniste Jurja Šižgorića. Među »historijskim činjenicama« Tomina djela, ona koja je ovdje za dalje razglabanje najvažnija, i koja je bitno utjecala na shvaćanja o ranijoj povijesti ovog prostora tijekom kasnog Srednjeg vijeka, jeste postavka po kojoj su Hrvati starosjedioci na ovom prostoru, starosjedioci koje napadaju Goti /Slaveni, da bi u dugačkom procesu simbioze na kraju ti Goti/Slaveni bili integrirani u hrvatsku masu, što u XIII st. okružuje Tomin Split. ²⁰ Recepciju te »činjenice« iz Tomina djela, pri čemu se time ne prejudicira rasprava o njenoj globalnoj distribuciji neovisno od splitskog kroničara, može se ogledati na primjeru što ga nudi gotovo doslovno reproduciranje kod već spominjanog Jurja Šižgorića, čije djelce *O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku*, inače, obiluje citatima antičkih pisaca i ocrtava humanistički obrazovana autora, a kako će se usvajanje te »činjenice« u daljem izlaganju pokazati dosta važnim, nije zgoreg to potkrijepiti usporednim citatom:

¹⁶ Historijski arhiv Zadar, Curia maior civitatis Jadrensis, kut. II, fasc. 5, fol. 27ro.

¹⁷ Kroatiziranje, kao bitnu značajku, naglašava Klaić, o. c. 21.

¹⁸ Radojčić, o. c. 56.

¹⁹ HAZd, Trogirski arhiv, kut. 2, sveš. 15, fol. 3, 11. 12. 1452.

²⁰ Thomas, o. c. 25—6.

Toma arcidjakon²¹

Chroaita est regio montuosa, a septentrione adheret Dalmatie. Hec regio antiquitus uocabatur Curetia, et populi, qui nunc dicuntur Chroate, dicebantur Curetes uel Coribantes.

Juraj Šižgorić²²

Haec provincia Dalmatia a septentrione habet Curetiam, quae hodie dicitur Croatia, a qua Curetes dicuntur populi... qui vulgo dicuntur Crovatini.

Čini se da je upravo ovakvo shvaćanje daleke prošlosti ključno za razumijevanje načina na koji prevodilac/autor *Ljetopisa kraljeva* iščitava i prevodi latinski tekst što je stajao pred njim, a što se bjelodano zrcali na mjestima koja se otkrivaju tek pažljivim čitanjem, kao u priči o pobjedi Gota nad udruženim kršćanima/starosjediocima. Razlika između latinskog izvornika i hrvatskog prijevoda, koja se pri letimičnom čitanju čini tek nijansom, zapravo ocrta razliku u temeljnim kategorijama kojima operiraju dva autora, i zato zaslužuje da se istakne usporednim tekstom:²³

Ljetopis popa Dukljanina

ceciditque pars christianorum et interfectus est rex Istriae et multa milia hominum christianorum in ore gladii mortua sunt et plurima captiva ducta sunt.

Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije

i prez izma bi pobijena strana krstjanska i ubijen bi kralj istri/ja/nski i mnogo tisuć krstjani po dobitju bi pod mač obraćeno i **vele Hrvat bi pobijeno.**

Usvajanje ove ključne »historijske činjenice«, odnosno onoga što se provizorno može nazvati Tominom verzijom »etnogeneze« Hrvata, navelo je autora *Ljetopisa kraljeva* da geografiju latinskog izvornika prisposodi takvoj koncepciji i dobije slijed koji bi vodio do slike hrvatskih zemalja, kako ju je on shvaćao. Samo se na taj način mogu objasniti promjene koje su dovele do toga da »provincia Praevalitana« latinskog izvornika u prijevodu postane »Prilivit«, koji je u »Bosanske strane«,²⁴ odnosno da se promijeni put kojim su Goti prispjeli u svoja nova staništa, gdje će se stopiti s »Hrvatima/starosjediocima«. Razlike koje nastaju ovakvim intervencijama prevodioca/autora jasnima se ukazuju tek ako se i jedan i drugi tekst razlože na faze i tako usporede, pri čemu se dobija sljedeća slika.²⁵

Ljetopis popa Dukljanina

- 1) Goti, napavši Panoniju,
- 2) prelaze u **Templanu.**
- 3) Dalmatinski i istarski kraljevi, izašavši u susret Gotima, gube odlučni boj.
- 4) Pobjednici Goti se dijele, nakon čega Ostroil osvaja Iliriju,
- 5) potom **Dalmaciju,**
- 6) da bi se zaustavio u Praevalitani.
- 7) Nakon Ostroilove smrti, na kraljevski se tron uspinje Svevlad, koji vlada zemljom od »Vinodola do Poljske«.

Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije

- 1) Goti, napavši Ugarsku,
- 2) prelaze u **Trnovinu.**
- 3) Dalmatinski i istarski kraljevi, s kojima su i Hrvati, izašavši u susret Gotima, gube odlučni boj.
- 4) Pobjednici Goti se dijele, nakon čega Stroil osvaja Iliriju,
- 5) potom **Prilivit/Bosnu,**
- 6) i, konačno, **Dalmaciju,** s gradovima od **Narone do Skradina.**
- 7) Nakon Stroilove smrti, na kraljevski se tron uspinje Sviolad, čije su kraljevstvo »Bosna i Valdein (očigledno ne kao greška za Vinodol — op. aut.)« do Poljske.

Ono što se postiže ovakvim prevodilačkim intervencijama usmjereno je na to da se »novu domovinu Gota« smjesti na prostor što ga ocrta zamišljena linija povučena od Neretve ka sjeveru, pri čemu se u zemlje što su ih Goti za-

²¹ Thomas, o. c. 25.

²² Juraj Šižgorić Šibenčanin, *O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku* (priredio V. Gortan), Šibenik 1981, 24.

²³ Tekst donešen prema Mošin, o. c. 41—2. Kurziv autorov.

²⁴ Mošin, o. c. 43.

²⁵ Latinski tekst II i III glave u: Mošin, o. c. 41—3. Hrvatski tekst *Ljetopisa kraljeva* na istom mjestu, 40—3.

posjeli uključuje i Prilivit/Bosna. Takva zamisao, na koju se onda nastavlja ideja o stapanju »Cureta/Hrvata« i »Gota/Slavena«, međutim, u punoj je suptrotnosti s temeljnim postavkama latinskog izvornika, koji, mada ih oboje izričkom ne spominje, Hrvate i Srbe raspoređuje horizontalno u odnosu na jadransku obalu. Pri tome ostaje ne baš posve jasno da li tu intenciju latinskog teksta prevodilac/ autor *Ljetopisa kraljeva* shvaća u cijelosti, no, on je u preradbi do kraja dosljedan, kako se to vidi na primjeru izlaganja o saboru kod razrušene Dalme, gdje je kralj Budimir podijelio svoju zemlju na oblasti. Naime, našavši se na tom mjestu pred nekim, u najmanju ruku za njega nejasnim pojednostima, što su kolidirale i sa »historičarskim« autoritetima i sa suvremenim stanjem stvari, prevodilac/autor, koji inače bez izuzetka kroatizira čitav tekst, najednom u prijevodu izbacuje Crvenu Hrvatsku, od Dalmacie superioris pravi Donju Dalmaciju,²⁶ a Srbiju izjednačuje s »velikom rikom Dunaj«, te njegova podjela Budimirova kraljevstva dobija nešto drugačiji izgled u odnosu na izvornik.²⁷

Ljetopis popa Dukljanina

Primorje

Bijela Hrvatska/donja Dalmacija
(od Omiša do Vinodola)
Crvena Hrvatska/gornja Dalmacija
(od Omiša do Valone)

Zagorje/Srbija

Bosna
(od Drine do Borove planine)
Raša
(od Drine do Laba)

Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije

Primorje

Hrvati Bili/Dalmatini Nižnji
(od Dalme do Valdemina)
Donja Dalmacija
(od Dalme do Drača)

Zagorje/Surbija/velika rika Dunaj

Bosna
(od Drine do gore Borave)
Raša
(od Drine do Lipa)

Cijeli ovaj sklop različitih shvaćanja postaje mnogo jasnijim uzme li se u obzir vremenska razlika što dijeli latinski izvornik od hrvatskog prijevoda. Najveći se dio historičara, naime, slaže u konstataciji da je *Ljetopis popa Dukljanina* nastao najkasnije u drugoj polovici XII st.,²⁸ pri čemu se onda postanak prve 23 glave može pomjeriti još dublje u starinu, ukoliko se pokaže da je taj dio teksta, za koji je dokazano da je kolao po Dalmaciji, nastao zasebno, kao prvobitno jezgro Dukljaninova spisa. S druge strane, *Ljetopis je kraljeva*, kako je već rečeno, nastao najranije duboko u drugoj polovici XIV ili prvog XV st., što prijevod udaljuje od izvornika za oko dva i pol stoljeća. Ta se vremenska razlika, međutim, u pravom svjetlu ukazuje tek onda kada se uzme u obzir da upravo to vrijeme ispunjava dugotrajni proces usijecanja kulturne/civilizacijske granice na južnoslavenskom prostoru, proces koji će svijetu kasnog Srednjeg vijeka na tom prostoru nametnuti novi okvir za smještanje slike o samom sebi i svojoj povijesti. Ukratko, ono što je, osobito u prvim glavama Dukljanina, svodljivo na svijest o tomu da su »jezik« i »narod« sinonimi, i iz čega je izrasla ideja o »Kraljevstvu Slavena« (koje, čak, ne mora neminovno biti samo plod nečije mašte), vremenom, odnosno taloženjem povijesnog iskustva, nadopunjeno je u novo shvaćanje. Suština je tog novog shvaćanja da su »jezik« i »narod« dosta sinonimi, ali sada već samo unutar više-manje čvrsto određenih kulturnih/civilizacijskih granica. Dakako, ovim se u dobroj mjeri zabacuje relevantnost *Ljetopisa kraljeva* kao izvora za vrijeme o kojem on govori, da bi se istodobno to djelo ukazalo kao tim interesantniji izvor za vrijeme u kojem je nastalo.

Nije, stoga, zgoreg ovdje napraviti jedan ekskurs, s ciljem da se pokaže kako prevodilac/autor *Ljetopisa kraljeva* nije u svom dobu bio usamljen u na-

²⁶ Sišić, o. c. 399, a po njemu i Mošin, o. c. 54, ispravljaju izvornik, smatrajući da je »Donja Dalmacija« greška prepisivača, i da je tu trebalo da stoji »Gornja Dalmacija«, što se u svjetlu svega rečenog, ne čini baš posve izvjesnim.

²⁷ Odnosni tekstovi u: Mošin, o. c. 53—5.

²⁸ Usp. Mošin, o. c. 23 i d.

činu na koji je čitao i shvaćao prve 23 glave Dukljaninova teksta. Na gotovo je istovetan način, gledajući u njemu nekakav Ljetopis kraljeva Hrvatske, taj tekst čitao i anonimni autor *Pripisa sumnetarskom kartularu*, s tim da su njegova shvaćanja povijesne geografije bila tek unekoliko različita. Namjera je, naime, autora *Pripisa* bila da unese stanovita povijesno-zemljopisna objašnjenja, koja su, no njegovim nazorima, spadala u doba nastanka kartulara, u kojem se, to valja osobito naglasiti u kontekstu raspre o priči o nasilnoj smrti, spominje kralj Zvonimir. Danas se, pak, dosta precizno dađu rekonstruirati izvori autorova znanja, pri čemu je važno istaknuti da se on, između ostalog, oslanjao na latinski tekst bar one prve 23 glave Dukljanina, na što je upozorila N. Klaić, temeljeći opravdano svoj zaključak na obliku imena kralja Svetopelega, kako ga rabi autor *Pripisa*.²⁹ I baš ta činjenica da on kralja Svetopelega smješta u niz vladara »kraljevstva Hrvata« bjelodano svjedoči da je i njegovo tumačenje latinskog predloška počivalo na istim temeljima kao i ono prevodioca/autora *Ljetopisa kraljeva*. Štoviše, i soisak banova koji su, po autoru *Pripisa*, birali kralja u tom »kraljevstvu« pokazuje slično odstupanje u odnosu na Dukljaninov izvornik, iskazujući već uočeni dvojni princip istovetnosti »jezika« i »naroda« s jedne, i dobro usječene kulturne/civilizacijske granice s druge strane (po *Pripisu*, kralja su birali ovim redom: ban Hrvatske, bosanski ban, te banovi Slavonije, Požege, Podravine, Albanije i Srijema).³⁰

Činjenica, pak, da se na popisu našao i »ban Albanije«, unoseći osjetan element prostornog diskontinuiteta, zanimljiva je utoliko ukoliko pokazuje kakvim su se dovijanjima i konstrukcijama u »historijskim« razglabanjima služili obrazovani ljudi potkraj Srednjeg vijeka. Naime, uspostavljanjem »banovine Albanije« razrješuje se kontradikcija između onog što se čita kod popa Dukljanina, na jednoj, i Tome arcidjakona, na drugoj strani. Riječ je, zapravo, o tomu da su Dukljaninove Bijela i Crvena Hrvatska, od Vinodola do Valone, neprispodobive s Tominim izričajem da je Dioklecijan utemeljio grad Dokleju »u zemlji Geta/Gota koja se sada zove Srbija ili Raša«.³¹ U nastojanju da premoste takve diskrepancije što su se znale javljati u »literaturi« kojom su se koristili, našim je »historicima« ostajalo, u nedostatku drugih i drugačijih obavještenja i bez osjećaja za historijsku dimenziju svekolikih promjena kroz koje je prolazio svijet što ih okružuje, samo da se, poput skolastičara, dovijaju različitim kombinacijama, od kojih je ova s »banovinom Albanijom« jedna od duhovitijih. Njenim uvođenjem u raspru otpada potreba da se posve zabaci Crvena Hrvatska na račun Tomina autoriteta, kako je to uradio prevodilac/autor *Ljetopisa kraljeva*, budući da se time ona samo pomjera iza »zemlje Geta/Gota koja se sada zove Srbija ili Raša«.

Vraćajući se sada na postavljeno pitanje o kroatiziranju prijevoda i tim postupkom uvjetovanim promjenama, ostaje nakon svega rečenog da se zaključiti kako ovdje ipak imamo posla prvenstveno s preradbom latinskog teksta, i to s takvom preradbom koja izvornik mijenja sukladno shvaćanjima obrazovanog svijeta hrvatskog kasnog srednjovjekovlja. Preradba je bila utemeljena na korpusu »činjenica« kojima je raspolagao, to još jednom treba naglasiti, obrazovan čovjek naših krajeva u XIV i XV st., pri čemu valja voditi računa o tomu da je ono što je historiografija označila kao »kroatiziranje« izvučeno kao prirodna konsekvenca razglabanja takvog korpusa »činjenica«. To »kroatiziranje« sam prevodilac/autor *Ljetopisa kraljeva*, kao ni njegovi suvremenici, nije shvaćao kao preradbu, no, s druge je strane on očigledno svjesno prerađivao ona mjesta koja su stajala u kontradikciji sa slikom hrvatskih zemalja, onako kako ju je obuhvaćao pogled kroz njegove »naočale«.

²⁹ Klaić, O legendarnoj smrti, 244.

³⁰ Najbolje izdanje *Pripisa* priredio je V. Novak, *Supetarski kartular*, JAZU, Zagreb MCMLII, 230—1, nr. 100 i 101.

³¹ Thomas, o. c. 10—1. Šišić, o. c. 50, daje ubjedljivo objašnjenje za ovaj Tomini izričaj, no, valja naglasiti da »historicima« XIV i XV st. stvari nisu bile ni izdaleka tako jasne.

Analiza se, međutim, prevodilačkog postupka ne bi trebala zaustaviti na ovim rezultatima, budući da je iz nje moguće izvući neke nedvojbene zaključke i o pitanju odnosa prevodioca/autora spram tradicije svijeta u zaleđu dalmatinskog grada. Naime, u svom poslu, zasad anonimni pisac, ne preza ni od svjesnog izvrtanja smisla teksta izvornika, kada nastoji priskrbiti povijesne argumente za pravovjernost slavenskog bogoslužja. Jasni izričaj izvornika o tomu da je Konstantin uredio misu na slavenskom jeziku »po načinu Grka«, prijevod posve izvrće pripisujući papinski autoritet Konstantinovu prevodilačkom poslu i ispuštajući misao o grčkom uzoru, a rezultat se takve preradbe jasno zrcali u usporednom tekstu:³²

Ljetopis popa Dukljanina

commutavit evangelium Christi atque Psalterium et omnes divinos libros veteris et novi testamenti de graeca litera in sclavonicam, nec non et missam eis ordinans more Graecorum, confirmavit eos in fide Christi.

Stav, pak, prevodioca/autora spram stanovništva zaleđa na još jednom mjestu također bitno utječe na njegov prevodilački postupak, no, tu su promjene koje on unosi u odnosu na izvornik mnogo suptilnije, i dađu se iščitati tek pažljivom analizom, stalno vodeći računa o onomu što je već rekonstruirano kao vladajuće shvaćanje obrazovana svijeta XIV i XV st. o »etnogenezi« Hrvata. Naime, iz teksta VII i IX glave Dukljanina ljetopisa može se izlučiti zaokružena priča o stradanju kršćana (Latina-starosjedilaca) pod »gotskim« kraljevima prije uspona na prijestol kralja Svetopelega, u kojoj je naglasak na patnjama gradskog stanovništva, dakako, shodno provenijenciji samog autora, prvenstveno onog iz obalnih naselja. U hrvatskom *Ljetopisu kraljeva*, međutim, naglasak se, unutar priče koja se i ovdje može izlučiti kao zaokružena cjelina, pomjera na stanovništvo planina i utvrđenih mjesta, koje je spremno patiti u čvrstoći svoje vjere, dok se drugim »kršćanima«, bez izričitog lociranja, u stanovitoj mjeri i spočitava što javno zabacuju svoju vjeru i pristaju uz pogane. Ključ za shvaćanje poimanja i Dukljanina i anonimnog prevodioca/autora nalazi se u posljednjoj rečenici izlučene priče gdje je izvorni izričaj »kršćanima, koji su rabili latinski jezik« preveden kao »svim, koji latinski govorahu«. Iz toga jasno proizlazi da prevodilac/autor ne shvaća, ili jednostavno ne prihvaća Dukljaninovu identifikaciju »starokršćani — Latini«, i zapravo ju dopunjuje svojim »starosjediocima/kršćanima/Curetima/Hrvatima«, preuzetim od Tome arcidjakona ili iz nekog drugog zasad nepoznatog izvora, da bi onda u prijevodu simpatije prenio na ove druge, kako to pokazuje usporedni tekst:³³

Ljetopis popa Dukljanina cap. VII

Attamen diebus eorum (sc. »gotskih« kraljeva — op. aut.) multi christianorum ex maritimis et transmontanis regionibus, nollentes se inquinare eorum pollutis moribus fugiebant quotidie undique iungebant se illis, qui in montanis et in locis fortioribus manebant, eligentes magis cum eis sustinere persecutiones et penuriam et salvare animas suas, quam gaudere ad tempus cum gentilibus et in eorum (societate — dodaje Šišić) perdere animas.

Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije

istumači evanjelja i sve pistule crkvene, i tako staroga kako novoga zakona, i učini knjige s papinim dopušćenjem, i naredi misu i utvrdi zemlju u viru Isukrstovu.

Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije cap. VII

I tako mnogi krstjane ne mogahu trpiti i mnozi stisnuti od nevolje k poganom se pričinjahu i k njih zakonom pristavahu. A ki u vrsih i tvrjavah obraše i voliše trpiti onu tugu i nevolju prijimati i njih progonjenje, ko jest vrime nje nego li u vike dušu izgubiti.

cap. IX

[Kostanc, na putu za Rim, potvrđuje kralja Budimira u vjeri, i krsti još nekrštene podanike]

³² Tekst donešen prema Mošin, o. c. 49. Kurziv autorov.

³³ Tekst VII glave prema Mošin, o. c. 47, a IX glave na l. m. 50. Kurziv autorov.

cap. IX

[Konstantin, na putu za Rim, pokrštava kralja Svetopelega i njegov puk] Tempore isto facta est laetitia magna et christiani descendentes de montanis et locis abditis, quo dispersi erant, caeperunt nomen domini laudare et benedicere, qui salvos fecit sperantes in se. Post haec Svetopelek rex iussit christianis, qui latina utebantur lingua, ut reverterentur unusquisque in locum suum et reaedificarent civitates et loca, quae olim a paganis destructa fuerunt.

I u to vrime bi učinjeno veselje veliko meju krstjani i svi oni, ki bihu u tvrjavah i u vrsih gorskih i ki tajahu se i krijahu se i ne povidahu se krstjane, očitovaše se, odvrg/ši/ strah. I svi ki bihu progonjeni vratitše se i počese slaviti ime Isusa propetoga. I tako kralj Svetoga-puka zapovidi svim, koji latinski govorahu, da se vrate svi u mista svoja i da podvižu i naprave gradove, koji po poganeh bihu rasuti i požgani.

Ovakvo, u najmanju ruku, bezrezervno pristajanje uz tradicije svijeta u zaleđu dalmatinskog grada, predstavlja za naše dotadašnje sačuvano srednjovjekovno kroničarstvo posve neuobičajen uklon, što u jednom bitnom segmentu jasno ocrtava autorov duhovni profil. Naime, *Ljetopis se kraljeva* sada ukazuje kao proizvod duha što bjelodano ne participira u onom kulturnom miljeu koji je svoje korijene i tradiciju tražio u kontinuitetu s ranokršćanskim središtima na istočnoj obali Jadrana, i koji je sam sebe označavo »latinskim«, kako se to, primjerice, očituje kod već spominjanog Jurja Šižgorića, ali i mnogo drugih suvremenih pisaca. Taj se kulturni identitet još od ranog Srednjeg vijeka gradio u opoziciji spram »barbarskog — hrvatskog/gotskog/slavenskog« kulturnog miljea zaleđa, kojega netko u *Ljetopisu kraljeva* po prvi put sustavno pokušava rehabilitirati i osloboditi te »barbarske« hipoteke.

To što se kulturni »background« prevodioca/autora *Ljetopisa kraljeva* definira na ovakav način, čini se da, konačno, otvara put i za odgovor na pitanje kako se i zašto u njegovu djelu našla priča o nasilnoj smrti kralja Zvonimira. Shvaćajući, kako se pokazalo, onaj dio *Ljetopisa popa Dukljanina* koji je stajao pred njim, sukladno suvremenim nazorima, kao povijest raspada jedinstvenog »hrvatskog kraljevstva« na zemlje »imenovane« na saboru kod Dalme, autor je tom tekstu nastojao priskrbiti logičan završetak time što će objasniti gubitak, na srednjovjekovni način shvaćene samostalnosti onog dijela kraljevstva što je zadržao hrvatsko ime.³⁴ Taj se gubitak samostalnosti u *Ljetopisu kraljeva* precizno definira izričajima da Hrvati nemaju »od svoga jazika gospodina«, odnosno da su od »slobodnih u rabotu obrati«,³⁵ a čini se da je razloge tomu prevodilac/autor nalazio prije svega na moralnoj ravni, što je jasno izraženo idejom o »neviri Hrvata« i kvalifikacijom da su oni »vazda bolji bili prid strahom i pitomiji pod silom, nere vladani dobrotom dobrimi«. ³⁶ Krunski je dokaz takvo shvaćanje imalo upravo u priči o nasilnoj smrti kralja Zvonimira, koja je, kako je pokazano, više no vjerojatno postojala i prije no što ju je na ovaj način i ovako uobličenu upotrijebio prevodilac/autor *Ljetopisa kraljeva*.

Analizirajući tu priču, kao i većina prethodnika, bez rasprave o tomu u kojoj je mjeri ona originalna tvorevina autora *Ljetopisa kraljeva*, I. Goldstein je u njoj nedavno prepoznao tipično kršćanski motiv »ispaštanja za počinjeni grijeh«. Iz te je točne konstatacije, koja korespondira i s netom izrečenim sudom o razlozima unošenja motiva Zvonimirove nasilne smrti u prerađeni Dukljaninov tekst, ali, kako je to davno primijetio Radojčić, i s duhom samog Dukljaninovog teksta, oslanjajući se i na slično Šišićevo mišljenje, pokušao, međutim, izvući i dalekosežnije zaključke, formuliravši to tako da se »može pretpostaviti da je i pisac Hrvatske/ R/edakcije/ bio svećenik«, što bi, po Goldsteinu, potvrđivala i osjetna protužidovska nota unutar priče.³⁷ Susret je, zapravo, s takvim

³⁴ Slično tumačenje daje Radojčić, o. c. 84, a prihvaća i Klaić, o. c. 249–9.

³⁵ Takve formulacije hrvatskog teksta *Ljetopisa kraljeva* vidi u: Mošin, o. c. 68.

³⁶ Mošin, o. c. 62.

³⁷ Radojčićevo mišljenje iskazano u članku Društveno i državno uređenje kod Srba u ranom srednjem veku po Barskom rodoslovu, *Glasnik Skopskog naučnog društva* 15–16/1936, 25. Šišić, o. c. 162–3, tvrdi »da je neki nepoznat nam pisac iz okoline splitske, svakako svećenik« autor prijevoda. Goldstein, o. c. 44 i d.

postavkama znak da se načinja i posljednji sloj u raspri o duhovnom profilu i identitetu zasad još anonimnog prevodioca/autora, te odmah valja naglasiti kako se Šišić/Goldsteinov zaključak čini preuranjenim. Razlog, međutim, što se na njega pozivam ne svodi se samo na to da ga smatram netočnim. Problem je, naime, u tomu što takav zaključak počiva na vladajućim shvaćanjima naše historiografije, na jednom od onih stavova što ih se može smatrati općim mjestima, a koji sam Goldstein precizno formulira izričajem da su u Srednjem vijeku »osim malobrojnih patricija i ponekog notara, svećenici jedini bili pismeni«. ³⁸

Kao protivargument moglo bi se sada dosta dugo redati mnoštvo činjenica koje bi pokazale nešto drugačiju sliku, unutar koje se pismenost, u onom smislu u kojem ju shvaća i Goldstein, definira kao privilegij društvene elite, što će biti narušen tek pojavom Gutenbergova tiskarskog stroja i korespondirajuće Reformacije. ³⁹ Za ono što nas, međutim, ovdje zanima u već naznačenim vremenskim i prostornim koordinatama, dovoljno je zabilježiti pojavu općinskih škola po gradovima Dalmacije, ⁴⁰ ili takve primjere raširenosti pismenosti u vladajućim feudalnim krugovima što ih daju već spominjana »knjiga zvana *Priba*« u posjedu udovice kneza Budislava, Ane, odnosno izvanredni primjer posve humanističke epistolarne vještine u pismu što ga je 1400. Butko Kurjaković uputio Pavlu Šubiću Zrinskom. ⁴¹ Sve je to bilo potrebno naglasiti upravo stoga što i sam *Ljetopis kraljeva* funkcionira u takvim okvirima, kao povijest društvene elite pisana za tu istu elitu, u što uvjerava i ono što je dosad izrečeno o duhovnom profilu njegova autora. Zaključak, pak, koji bi bio suprotan onomu što su ga izvukli Šišić i Goldstein, naime da prevodilac/autor nije bio svećenik, čini se dobrano utemeljenim već i stoga što je on kod prevođenja Dukljaninova teksta posve izostavio dio izlaganja o saboru kod Dalme, u kojem je riječ o podjeli crkvenih jurisdikcijskih područja, ⁴² što bi za jednog svećenika bilo posve neuobičajeno i neočekivano. Samim tim se i korišćenje kršćanskog motiva »ispaštanja za počinjene grijehe«, kao i biblijski paralelizam, što se ne ograničava samo na protužidovski stav, ⁴³ ukazuju u drugačijem svjetlu, kao posljedica prožetosti cjelokupnog života srednjovjekovnog društva kršćanstvom, koje funkcionira kao jedinstveni temelj svjetonazora, unutar kojeg se, inače, iskazuje široki spektar heterogenosti. Uostalom i sam autor *Ljetopisa kraljeva* može poslužiti kao lijep primjer takve heterogenosti, pri čemu se u njegovim stavovima daje nazrijeti stanovita rezerviranost spram zvanične crkvene hijerarhije u gradu, gdje, po svemu sudeći, i sam obitava, što će se u pokušaju njegova identificiranja pokazati dosta pouzdanim putokazom.

No, prije nego što, na temelju nešto arhivskog materijala, pokušam konačno identificirati autora *Ljetopisa kraljeva*, valja sumirati sve ono što se može utvrditi pažljivim čitanjem njegova djela. Polazeći od sigurnih pokazatelja, naznačiti je na prvom mjestu da on sam pobliže određuje svoje mjesto boravka prevodeći formulaciju latinskog izvornika »contra meridianam plagam« kao »s ovu stranu gore k moru«, ⁴⁴ što nedvojbeno upućuje na Dalmaciju kao stalno boravište. K tomu bi sustavna jezička analiza pridodala zacijelo izvanrednih rezultata, no već i površnji uvid u tekst jasno će na površinu izbaciti kao temeljnu odliku diglosiju, razliku između jezika govora i pisanja. Čini se, već i na

³⁸ Goldstein, o. c. 45.

³⁹ Takve stavove zastupa, primjerice, C. Ginzburg, *Sir i crvi (Izv. Il formaggio e i vermi, prijevod F. Cale)*, Zagreb 1989.

⁴⁰ Posljednji je o školama pisao I. Voje, *Vplivi Italije na školstvo in s tem povezan kulturni razvoj v Dalmaciji ter v Dubrovniku v srednjem veku*, *Zgodovinski časopis* 37/3/1983.

⁴¹ Pismo od 28. 9. 1400. objavio je u obliku regesta E. Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár II/1*, *Akademiai kiado*, Budapest 1956, 63–4. Izvornik je u Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti, pod signaturom DL 33.102, i vrijedilo bi ga integralno objaviti upravo zbog autorove epistolarne vještine.

⁴² Ispušteni latinski dio teksta usp. kod Mošina, o. c. 54.

⁴³ Usp., primjerice, Mošin, o. c. 67: »kako pismo govori: Oci zobaše kiselo grožđe, a sinovi zubi utrnuše«.

⁴⁴ Mošin, o. c. 53.

temelju Črnčićevih opaski,⁴⁵ da je moguće zaključiti kako je autorov jezik pisanja rezultat učenja u nekom od sjeverojadranskih glagoljaških centara, dok se nesustavno provedeno ikaviziranje očitava kao utjecaj maternjeg dijalekta. Time se samo potvrđuje već naglašena obrazovanost za pojmove hrvatskog kasnog srednjovjekovlja, što je autoru omogućilo da sitnijim zahvatima iz Dukljaninova teksta načini povijest svog »jezika/naroda«, otjelotvorenog po njegovoj zamisli u »kraljevstvu Hrvata«. Taj je posao obavljen sukladno vladajućim shvaćanjima i na temelju onih »činjenica« što su mu stajale na raspolaganju, a osobni je pečat djelu dalo inzistiranje na kršćanskoj ideji o historijskom gibanju kao realizaciji moralne pouke.

* * *

Nit, koja je do ovog trenutka omogućavala da se koliko-toliko pouzdano, kroz sam *Ljetopis kraljeva*, prati trag do njegova autora, na ovom se mjestu prekida. Na sljedećim ću stranicama pokušati dokazati da njen nastavak treba tražiti u sačuvanim spisima trogirске općine, danas pohranjenim u Historijskom arhivu u Zadru, točnije u nevelikoj skupini dokumenata što su nastali kao rezultat djelovanja stanovitog magistra Nikole pok. Jurja iz Krajine. Naime, »egregius vir magister Nicolaus Georgij de Crayna ciuis Tragurii«, kako je naslovljen u oporuci sastavljenoj 25. 5. 1448., pojavljuje se u trogirskim spisima, dakako onim sačuvanim, po prvi put 1416., dakle skoro stotinu prije no što će Dmine Papalić u kući Markovića-Kačića u Krajini naći *Ljetopis kraljeva*. U tom prvom sačuvanom dokumentu on je naveden kao »magister Nicolaus de Craina, rector scholarum gramatice«,⁴⁶ dakle ravnatelj trogirске općinske škole, u kojoj se, po običaju onog doba, vjerojatno predavao »trivium« (gramatika, retorika, didaktika), a na čijem se čelu Nikola nalazio najkasnije od 3. januara iste godine. Za obnašanje te funkcije, magister Nikola je zacijelo morao posjedovati i neku formalnu kvalifikaciju, pri čemu jedan bilježnički instrument od 9. 1. 1421. daje naslutiti da je ta formalna kvalifikacija u ovom slučaju podrazumijevala obrazovanje liječnika. Naime, u rečenom je instrumentu među svjedocima naveden i stanoviti »magister Nicolaus de Craina medicus«,⁴⁷ osoba koja se na takvi način ne pojavljuje ni prije ni poslije toga u trogirskim spisima. To što je magister Nikola eventualno bio obrazovanjem liječnik koji je u trogirskoj općini obnašao funkciju ravnatelja škole ne bi trebalo da bude iznenađenje, uzme li se, primjerice, u obzir da je u Splitu do 1359. djecu podučavao općinski liječnik.⁴⁸ No, kako je već rečeno, magister Nikola svoj posao u školi nije obavljao uzgred, već kao ravnatelj u punom smislu, te će se kao takav uvijek i navoditi u svim prigodama. Bilo kako bilo, on je bio jedan od rijetkih domaćih ljudi što su, na izmaku Srednjeg vijeka, po dalmatinskim gradovima u općinskim školama podučavali djecu. Poblize nepoznata podrijetla, ovaj je liječnik/učitelj najvjerojatnije potjecao iz kakve plemenitaške obitelji, budući da je, shodno našem današnjem znanju, samo takva sredina mogla na razmeđu XIV i XV st. u Krajini priskrbiti sredstava za školovanje mladića, koji je za takvo što pokazivao sposobnosti i sklonosti.

Za više od 30 godina što ih je proveo u Trogiru, magister Nikola je relativno rijetko dolazio u priliku da mu ime bude zapisano u službenim dokumentima sačuvanim do naših dana, tako da se sve što je o njemu zabilježeno svodi

⁴⁵ Črnčić, o. c. 269 i d., pokušava razabrati što je djelo samog autora prijevoda/preradbe, a što kasnijih prepisivača.

⁴⁶ I. Pederin, *Acta politica et oeconomica cancellarie communis Tragurij in saeculo XV*, *Starine JAZU* 60/1987, 163, 25. 8. 1416. Tiskarskom greškom, u ovoj su publikaciji svi unesci u knjigu rashoda trogirске općine zavedeni pod godinom 1426., dok je u izvorniku (HAZd, T. A., kut. 71, sveš. 3) jasno naznačena godina 1416. Sve eventualne dileme oko određenja pojma Krajina davno je raščistio Črnčić, o. c. 260 i d.

⁴⁷ HAZd, T. A., kut. 68, sveš. 31, fol. 33. Ne čini se nevjerojatnim da je u prvo doba nakon uspostave mletačke vlasti u Trogiru općinska škola bila zatvorena, što bi magistra Nikolu ponukalo da se bar privremeno vrati liječničkoj praksi.

⁴⁸ G. Novak, *Povijest Splita I*, MH, Split 1957, 380-1.

na kupoprodaje i davanje vinograda u zakup. Pri tomu je u rasponu od svega tri godine, i to upravo u vrijeme kada je, kako izgleda, napustio položaj ravnatelja škole,⁴⁹ njegov društveni status promijenjen utoliko što je od titule »magister Nicolaus quondam Georgij rector scollarum de Craina« iz 1436. došao do toga da ga se 1439. oslovi kao »virum peritissimum magistrum Nicolaum«.⁵⁰ Jedini stvarno osobni pečat u svim dokumentima što ga spominju, ostavio je magister Nikola u već spominjanoj oporuci od 25. 5. 1448.,⁵¹ te ona stoga postaje jedinim sigurnim osloncem za kakvo-takvo ocrtavanje njegove ličnosti. Legati što ih određuje ovaj bivši »rector scollarum« pokazuju svu neobičnost tek u usporedbi s drugim oporukama koje su u to doba sastavljali Trogirani,⁵² pri čemu bi detaljnija analiza tog materijala zahtijevala mnogo više prostora no što ovdje stoji na raspolaganju. Uglavnom, magister Nikola nije imao svog stalnog ispovjednika, kako je u to doba bio običaj, te je stoga 40 solida ostavio »onom svećeniku kojemu se bude ispovijedio na samrti«. Uz obaveznih po 10 solida za izgradnju zidina predgrađa i za hospital sv. Duha, te naručenih 10 misa u crkvi u kojoj bude sahranjen, to bi bilo skoro sve. U oporuci nema ni traga zavjetnim hodočašćima sv. Jakovu u Galiciji, sv. Mariji u Rekanatu ili u Rim, što je bio uobičajeni način traženja »spasa duše« Trogirana preminulih sredinom XV st. Obrazovani Krajinjanin nije ništa ostavio ni bilo kojoj od vjerskih institucija svog drugog zavičaja, mada se u oporukama njegovih suvremenika nerijetko mogu naći dugi spiskovi crkava i samostana kojima su ostavljani legati »pro fabrica«, ili za kupovinu i izradu različitih ukrasa. Magister Nikola je, međutim, sav svoj posjed ostavio stanovitom ser Ivanu Mundi i njegovoj ženi Mareli, koja je ujedno bila i Nikolina »rodica (attinens)«, no, s jednom klauzulom koja pokazuje da je nekadašnji ravnatelj općinske škole ipak vodio računa o »budućnosti« svoje duše. Naime, klauzula je providala da ser Ivan i njegova žena, a potom i svi njihovi nasljednici, moraju od prihoda s Nikolinih posjeda u njegovom domu dovijeka uzdržavati po jednog siromaha. Naslijeđeni se posjedi nisu ni u kom slučaju smjeli otuđivati, a u slučaju da ravnatelji zaklade ne bi obdržavali ono što je oporuka nalogala, bilo je predviđeno da im se kompletan posjed oduzme i preda općinskom knezu, koji bi se pobrinuo za ispravno realiziranje legata.

Nakon ovakvog uvida u škrti izvorni materijal što je preostao od tridesetgodišnjeg djelovanja magistra Nikole iz Krajine u Trogiru, samo se od sebe nameće pitanje na čemu pisac ovih redaka temelji postavku da je upravo ovaj nekadašnji ravnatelj općinske škole bio ta osoba koja je prevela i preradila prva 23 poglavlja *Ljetopisa popa Dukljanina*, i potom dopisala priču o ubojstvu kralja Zvonimira. Elementi na kojima se može graditi identifikacija magistra Nikole Jurjevog kao autora *Ljetopisa kraljeva* nisu beznačajni, a čini se da pri tomu treba krenuti od činjenice da je razina obrazovanosti koja ga je kvalificirala za funkciju koju je obnašao podrazumijevala sposobnost da se poduhvati posla oko prevođenja/preradbe Dukljaninova teksta. Takvoj identifikaciji na ruku idu i kronološki okviri Nikolina djelovanja (1416.—1448.), dakle upravo ono doba za koje se većina historičara slaže da bi odgovaralo nastanku *Ljetopisa kraljeva*. Ne treba smetnuti s uma ni podrijetlo iz Krajine i, vjerojatno, plemeniške obitelji, dakle upravo onakve sredine u kakvoj je Dmine Papalić našao »jednu staru knjigu«. Takav bi opis, inače, odgovarao predmetu starom između

⁴⁹ U ispravi kojom se registrira zamjena vinograda između magistra Nikole i trogirskog kanonika Blaža Hercegovića, ovaj prvi je naveden kao »prudens et circumspectus vir magister Nicolaus condam Georgij de Craina olim rector scollarum in ciuitate Tragurii« (Kaptolski arhiv Trogir, Pergamene, škrinja 2, nr. 165, 25. 1. 1438.). U kasnijim prilogama ovo »olim« neće više biti rabljeno, tako da nije baš posve jasno da li je magister Nikola doista napustio službu ravnatelja općinske škole.

⁵⁰ Podatak iz 1438. u HAZd, T. A., kut. 67, sveš. 2, fol. 27vo, 30. 5. 1436., a onaj iz 1439. na 1. m., kut. 67, sveš. 3, fol. 236vo i 237, 9. 5. 1439.

⁵¹ HAZd, T. A., kut. 46, sveš. 6, fol. 24vo—25.

⁵² Izvanredan materijal za usporedbe provida upravo sveščić naveden u bilj. 51, gdje su unošene samo oporuke i inventari posjeda u to doba preminulih Trogirana.

70 i 100 godina, odnosno takvom stanju u kakvom bi bio rukopis da ga je Nikola poslao u sredinu iz koje je potekao.

No, indicije za preciznije atribuiranje *Ljetopisa kraljeva* ne ograničavaju se samo na ove spoljne znake. Naime, činjenica da je autor *Ljetopisa kraljeva* iz svog djela izostavio opis podjele crkvene hijerarhije na saboru kod Dalme, kao i stanovite rezerve spram kršćana dalmatinskih gradova, na koje je ukazano, čini se da mogu biti protumačene tako da korespondiraju s podatkom da magister Nikola iz Krajine nije imao svog osobnog ispovjednika, odnosno da nije ostavio novac ni za jednu od uobičajenih vjerskih zaklada. S druge, pak, strane, duboka prožetost autora *Ljetopisa kraljeva* kršćanstvom, što se očituje u zamisli o moralnoj pouci koja se realizira u historijskom gibanju, odnosno s tim povezani motiv »ispaštanja za počinjeni grijeh«, može se dosta precizno uskladiti sa zamišlju o stvaranju zaklade iz koje će se do vijeka izdržavati po jedan siromah. Sve to, zapravo, može poslužiti kao skup komplementarnih fragmenata iz kojih se daje sastaviti, poput mozaika, vrlo jasan i precizan osobni stav u kojem važno mjesto zauzimaju nedvojbene simpatije za crkvu slavenskog bogoslužja, odnosno za čitav onaj kulturni kompleks što je usvajanjem obrazovanjem kakvo podrazumijeva autorova diglosija.

Sve bi to predstavljalo interesantan, mada ne i historijski osobito važan, pečat osobnosti jednog obrazovana stanovnika dalmatinskog grada prve polovice XV st., kada ne bi postojala mogućnost da se i na drugim mjestima u isto doba nađu vrlo slične stvari, koje omogućuju da se iz naizgled osamljenih točki povuku niti što će ubrzo ocrtati mrežu historijski relevantnog općeg stava. Dakako, detaljna rekonstrukcija sličnih stavova bi podrazumijevala mnogo više prostora i vremena za analizu pravog mora različitih izvora, što bi rezultiralo uvidom u dinamiku širenja i način manifestiranja jednog općeg raspoloženja, no, za ovu prigodu čini se da će dostajati jedan od zacijelo najupečatljivijih primjera, onaj što ga zrcali djelatnost zadarskog trgovca i veleposjednika Grgura Mrganića. Grgurove se simpatije za slavensko bogoslužje dadu jasno dokumentirati činjenicom da je utemeljio dva samostana za glagoljaše franjevece trećeg reda, u zadarskom predgrađu i na Dugom otoku,⁵³ a oporučni legati kojima vraća nekad kupljene zemlje stanovnicima neposrednog zaleđa signaliziraju da mu ni rustični hrvatski svijet nije bio emotivno dalek, pri čemu u dva slučaja ponovljene klauzule o zabrani daljeg otuđivanja tih istih posjeda,⁵⁴ može da se dekodira kao želju za njegovim perpetuiranjem. S druge strane, nepovjerenje spram gradskog svećenstva što je službu božiju obavljalo na latinskom jeziku bjelodano se ispoljava u oporuci, klauzulama koje preciziraju obveze što se, kao u kakvu trgovačkom ugovoru, nameću dominikancima i redovnicama samostana sv. Dimitrija, koji su trebali moliti za dušu oporučitelja i njegove svojte. Razlika u tretmanu klera latinskog i slavenskog bogoslužja u oporuci je tako upadna da ju je naprosto nemoguće ne zamijetiti, osobito onda kada se dotični legati izluče iz cjeline dokumenta:

Glagoljaško redovništvo⁵⁵

redovnicima samostana sv. Mihovila i sv. Ivana legati pripadaju dok borave na tim mjestima i službuju u rečenim crkvama;

redovnicama samostana sv. Katarine po 2 libre za psaltire što će ih izreći.

Latinsko redovništvo⁵⁶

dominikanci dobijaju 100 kvarti žita na godinu »s tim da su rečena braća zauzvrat dužna i obvezana zauvijek« služiti određeni broj misa;

redovnice samostana sv. Dimitrija dobijaju po 4 libre i »svaka od njih treba i dužna je« da iščita pet psaltira.

⁵³ O djelatnosti Grgura Mrganića opširno piše R. Jelić, Grgur Mrganić, Radovi Instituta JAZU u Zadru 6-7/1960, koji je objavio i Grgurovu oporuku.

⁵⁴ Jelić, o. c. 504: »Item reliquid Johani Toglienovich de Mirane omnes terras quas ipse testator emit ab ipso Johane et a quondam Stipato Toglienovich eius patre, existentes in villa Zapozane cum hac conditione: quod dicte terre nulla causa possint vendi, donari, impignari seu quomodocumque alienari sed quod in perpetuo vadant et ire debeant de hereditibus in heredes masculini sexus ipsius Johannis Toglienovich. Item, cum predicta conditione, reliquid Petro Clarich de Mirane omnes terras, quas dictus testator ab eo emit«.

Opombi 55 in 56 sta na strani 534.

No, kršćanski se duh Grgura Mrganića nije ograničio samo na vjerske zaklade, te je i on, poput magistra Nikole iz Krajine i sukladno svom mnogo boljem materijalnom stanju, iskazao i pravu kršćansku skrb za nemoćne, bolesne i siromašne, obvezavši svoj posjed u selu Gušić da zadarskom leprozoriju dostavi 20 modija vina i 10 kvarti žita, odnosno, što je mnogo važnije, utemeljivši hospital/ubožnicu u samom Zadru.⁵⁷

Ono, međutim, što osobito privlači pažnju među oporučnim uredbama koje reguliraju upravu hospitala/ubožnice u budućnosti, jeste klauzula kojom se određuje da nikad i ni pod kakvim uvjetima u toj upravi ne mogu sudjelovati svećenici.⁵⁸ I upravo taj gotovo grubi izraz nepovjerenja spram klera u cijelini, i to u onoj domeni koja tvori srž kršćanstva, doziva u sjećanje najotvoreniji napad na korumpiranu Crkvu u našem srednjovjekovlju, napad što ga sadrže stihovi pjesme *Svit se konča*.⁵⁹ Paralela između stihova te pjesme, »Grđinali, biskupi i opati / misle, Boga ostavivše, lè o zlati / Duhovna reč ot njih se ne more imati / ako im se penezi prije ne plati«, i izričaja Grgurove oporuke da su dominikanci »zauzvrat (onih 100 kvarti žita) dužni i obvezani« služiti točno određeni broj misa, nameće se sama od sebe, i otkriva istu misaonu podlogu na kojoj su nicalle ove ideje. No, na ovom se mjestu treba bar na trenutak zaustaviti i ukazati na one čimbenike što jasnije situiraju te iste ideje u kontekst njihova vremena. Prije svega valja držati na umu da ovakvi iskazi nepovjerenja nisu, bar koliko se može utvrditi analizom oporuka kroz duže razdoblje,⁶⁰ poprimili oolježje masovne pojave. Stanovnici su dalmatinskih gradova i obližnjih sela po pravilu imali svog ispovjednika, a destinatarima su svojih brojnih vjerskih zaklada ostavljali mnogo više slobode u njihovu trošenju no što je to slučaj kod trogirskog ravnatelja općinske škole i zadarskog trgovca. S druge je strane vazno naglasiti da u dobu kada po Evropi cvatu različite »hereze« (od Wycliffa u Engleskoj, preko Husa u Češkoj do »crkve bosanske« u zaleđu dalmatinskih gradova), niti u jednom od tri navedena slučaja, magistra Nikole, Grgura Mrganića, pa i anonimnog tvorca pjesme *Svit se konča*, nije pređena ona tanka crvena nit što dijeli razočaranog ali pravovjernog kršćanina katoličke crkve od »heretika«. Naime, nitko od njih nije zanjekao oficijelnom svećenstvu, unatoč svijesti o njihovoj korumpiranosti ovozemaljskim brigama, moć podjeljivanja sakramenata i time doveo u pitanje konstrukcije na kojima je počivala zgrada »svete matere Crkve«.

Pa ipak, u nastojanju da se historijskom gibanju očuva ona punoća što ju dokumenti ponekad znaju oduzeti stoga što se, bar naizgled, u njima trajno fiksira nešto tako fluidno i promjenljivo kao što su nazori i shvaćanja ljudi, valja upozoriti i na nijanse koje se dadu uočiti u tri navedena slučaja. Tako, magister

⁵⁷ Jelić, o. c. 503: »Item reliquid heremitis seu fratribus de penitentia tertii ordinis sancti Francisci, comorantibus apud ecclesiam sancti Michaelis in Insula Magna« stanovite posjede, »et hoc donec et quamdiu dicti heremite in dicto loco stare et habitare et dictam ecclesiam officiare voluerint. Item dari voluit quolibet anno heremitis seu fratribus dicti tertii ordinis comorantibus in loco sancti Johannis prope Jadram, quamdiu in dicto loco habitabunt et dictam ecclesiam ornabunt, decem quartas frumenti et quinque modia vini, pro anima sua et suorum.« Jelić, o. c. 504: »Item reliquid culibet moniali sancte Catharine de Jadra libras duas parvorum pro psalterio dicendis pro anima sua.« (Podvlačenje autorovo)

⁵⁸ Jelić, o. c. 504: »Item voluit et ordinavit dictus testator quod sue due possessiones... sint et esse debeant perpetuo obligate ad dandum omni anno fratribus sancti Dominici de Jadra quartas centum frumenti cum hoc quod dicti fratres versa vice teneantur et obligati sint in perpetuum ad celebrandum qualibet ebdomada quolibet anno duas missas in supradicta capella sancte Dominice et quolibet anno facere quatuor anniversaria pro anima sua et suorum, ... Item reliquid culibet moniali monasterii sancti Demetrii de Jadra libras quatuor parvorum et quod quilibet ipsarum debeat et teneatur dicere seu legere quinque psalteria pro anima sua.« (Podvlačenje autorovo)

⁵⁹ Oporučni legat za leprozorij u: Jelić, o. c. 504. O utemeljenju hospitala/ubožnice vidi na i. m. 489 i d.

⁶⁰ Jelić, o. c. 506: »Item voluit et ordinavit dictus testator quod nullus prelatus neque clericus cuiuscumque conditionis, honoris, gradus et dignitatis existet, tam secularis quam regularis, cuiuscumque religionis et ordinis, nullo modo possit neque valeat se impedire de regimine et gubernatione dicti hospitalis, nec in parte nec in toto, neque dicto neque facto seu quocumque modo.«

⁵⁹ Ovu, više no često citiranu pjesmu, koristio sam prema izdanju u: Hrvatska književnost srednjega vijeka; Pet stoljeća hrvatske književnosti knj. 1, pr. V. Stefančić i suradnici.

⁶⁰ Kao kontrolni uzorak može se uzeti materijal trogirskih oporuka iz razdoblja 1370.—1450. (HAZd, T. A., kut. 46, sveš. 1—6).

Nikola iz Krajine, ukoliko se prihvati teza o njegovu autorstvu *Ljetopisa kra-ljeva*, svoju osudu klera latinskog bogoslužja, ali i njihove pastve, prenosi do- brim dijelom u historijsku dimenziju, optužujući ih za hipokriziju u doba »bar- barske« invazije. Istodobno on nastoji, u kontrastu spram onoga što se, primje- rice, čita kod Tome arcidjakona o nastanku slavenskog bogoslužja,⁶¹ priskrbiti tom bogoslužju autoritet papinske potvrde i skinuti s njega eventualnu mrlju »heretičnosti« izbacivanjem podatka o uređenju mise po grčkom uzoru. To ga, pak, ne priječi da Hrvate, kao pastvu tako opravdanog klera, optuži za »neviru« i u tomu nađe uzrok njihovu »ropstvu i podložništvu« gospodaru koji nije »od njihova jezika«.

Grgur Mrganić utemeljuje glagoljašima dva samostana, iskazujući i u opo- ruci više povjerenja u njihovu kršćansku dosljednost nego što ga ima spram klera latinskog bogoslužja, ali, ipak, u krajnjoj instanci izražava generalno ne- povjerenje spram svećenstva, odstranjujući ga zauvijek iz uprave hospitala/ ubožnice. S druge strane, u mjeri u kojoj se može zaključivati na temelju opo- ruke kao definitivnog suda o svijetu koji okružuje njena autora, Grgur iskazuje jasne i nedvojbene simpatije spram ruralnog hrvatskog miljea, nastojeći ga održati i osigurati od pauperiziranja.

Konačno, anonimni autor *Svita* piše doduše svoje stihove hrvatskim jezi- kom i glagoljicom, no, ne pokazuje nimalo naklonosti prema bilo kom dijelu službene crkve. U njegovoj verziji i »Mala bratja i koludri, predikavci / reme- tani, karmeliti, kavčenjaci / vsi popove, koludrice i vsi đaci / vsi se nazad obra- tiše kako raci«. ⁶² Štoviše, u stihovima »Mnozi ot njih ki ako bi v svete stali / skot bi pasli i kopali i orali«, ⁶³ osjeti se odbojnost i spram ruralnog svijeta i ma- nualnog rada, a poštivanje i udivljenje rezervirano je samo za onog s visokim moralnim i duhovnim standardom »Ki bi hotel božju pravdu održati / i njegova sina Isusa sledovati / u pokori i ubožastvi greh plakati«. ⁶⁴

Takva nijansiranost stavova, što se opire grubim nastojanjima naknadnog historičarskog razglabanja da stvori stereotipe pogodne za potkrepljivanje ova- kvih ili onakvih generalnih zamisli, nastalih obično na fonu historičarove su- vremenosti, zapravo je kompleksan rezultat bogatstva društvenog života i selek- tivnosti ljudskog duha u odbiru činjenica na kojima se tvori iskustvo. Stoga je i razumljivo zašto je svaki od navedenih stavova lako mogao naći uporište u stvarnosti, kako ju bilježe sačuvani izvori, odnosno, zašto su, primjerice, iz per- spektive dalmatinskog grada i tu vladajuće crkvene hijerarhije, glagoljaši, što su služili u predgrađima i okolnim selima, doista mogli izgledati dosljednim sljedbenicima apostolske kršćanske ideje. Da bi se to dokazalo dostatno je kon- trapunktirati životopis i karijeru trogirskog kanonika Lukše Ivanovog Škoba- lja, kako ih ocrtavaju dokumenti sačuvani u kaptolskom arhivu njegova rodnog grada, i ono što se po bilježničkim spisima dade sabrati o »svećenicima hrvat- skog jezika« koji su službovali u približno istim kronološkim okvirima.

U Lukšinom životopisu i karijeri ključne točke tvore izbor za kanonika 1412., sukob zasad nepoznate prirode i s tim u vezi »objeda«, kako je to nazna- čeno u jednom kasnijem dokumentu, od strane trogirskog biskupa Tome 1428., kada je već zauzimao položaj primicera trogirске crkve. Nakon te »objede« sli- jede godine izgnanstva u Trstu, gdje prvo postaje »javni bilježnik s carskim autoritetom«, da bi 1435. dobio položaj »vikara u duhovnim stvarima« tamoš- njeg biskupa i postao kanonik tršćanskog kaptola. Prijateljstva sklopljena za boravka na sjevernom Jadranu pokazat će se korisnima po povratku u Trogir, gdje će Lukša, nakon izravne papinske intervencije što ju je u njegovu korist ishodio porečki biskup Angelus, 1439. zauzeti mjesto arcidjakona, istiskujući

⁶¹ Thomas, o. c. 49 i d.

⁶² Hrvatska književnost, o. c. 372, gdje su, u bilješkama, data objašnjenja na pripadnike ko- jih redova se odnose pojedini izrazi.

⁶³ Hrvatska književnost, o. c. 372.

⁶⁴ Hrvatska književnost, o. c. 373.

drugog kandidata koji je već bio preuzeo tu dužnost, Nikolu Kristoforovog.⁶⁵ Život je, dakle, gradskog svećenika latinskog bogoslužja u dalmatinskom gradu, kako se vidi, bio ispunjen intrigama, svađama, objedama, što je sve izviralo iz borbe za višu čast u hijerarhiji kaptola i nastojanja da se prisvoje unosni beneficiji. Korumpiranost svjetovnim životom bila je uzrokom da je svakodnevica svećenika bila sve prije no uzorita,⁶⁶ čemu je nemali doprinos u XV st. dala i mletačka vlast, svojim nastojanjem da se na nadbiskupske i biskupske časti namještaju Mlečani, koji su onda znali godinama izbivati iz svoje diocese, brinući se samo za prikupljanje prihoda. Tako je, primjerice, čast splitskog nadbiskupa od 1426. pripadala samo Mlečanima, koji su rijetko dolazili u svoju nadbiskupiju, određujući uglavnom vikare,⁶⁷ a rezultati zanemarivanja crkvenih poslova ubrzo su dosegli razinu na kojoj je bilo potrebno da intervenira sam dužd. On je to doista i učinio 1446., određujući da se, poradi pomanjkanja »paramentis, libris, ornamentis ac ceteris rebus« u splitskoj crkvi, do čega je, kako se u samom dokumentu navodi, došlo zbog nadbiskupove nebrige, izdvoji dio nadbiskupskih prihoda za kupovinu istih stvari.⁶⁸

Ovakve i slične pojave, što ih bilježe dokumenti sačuvani po arhivima, ipak nisu morale biti poznate i puku, koji je svećenstvo imao priliku sresti uglavnom prigodom bogoslužja, u ispovjedaonici ili na procesijama po gradskim ulicama, gdje je sve, dakako, izgledalo drugačije. No, ljudi poput predstojnika općinske škole, čije su prostorije bile smještene u prizemlju komunalne palače,⁶⁹ i koji je i sam predstavljao jedan od stupova društvenog života, ili, pak, uglednog i utjecajnog trgovca, što je stajao na čelu pučke bratovštine sv. Jakova u Zadru,⁷⁰ zacijelo su znali što stoji iza sjaja svećeničkih odora. S druge strane, ti su ljudi isto tako znali i to da glagoljaši na selu sjede na čestici zemlje, pa je i sam Grgur Mrganić, na ždrijebu što ga je posjedovao u selu Veliki Jošani, imao naseljenog svećenika tog sela.⁷¹ Glagoljaški su se svećenici, k tomu, tijesno vezivali uz bratovštine nastale od pastve njihove crkvice, bratovštine koje su se, poput pravih kršćanskih zajednica, brinule za prostor i opremu potrebnu za bogoslužje, ali isto tako i za svoje bolesne i na drugi način hendikepirane članove.⁷² Sam se, pak, svećenik brinuo, na tipično srednjovjekovni način i nasuprot kaptolskoj školi u gradu, za svoj podmladak, uzimajući »naučnika« ili više njih, i starajući se da on, po isteku naučničkog roka, od crkvenih vlasti dobije

⁶⁵ Djelatnost dom Lukše Ivanovog izvanredno je bogato dokumentirana izvorima što se danas čuvaju u Kaptolskom arhivu Trogir, a za ovu je prigodu korišten sljedeći materijal: KAT, Pergamene, škrinja 2, nr. 129, 28. 2. 1412.; nr. 130, 4. 3. 1412.; nr. 131, 6. 3. 1412.; nr. 148, 12. 10. 1429.; nr. 150, 18. 6. 1431.; nr. 156, 28. 2. 1435.; nr. 159, 28. 10. 1436.; nr. 169, bez datuma.

⁶⁶ Za predmet kojim se naša historiografija bavila jako rijetko, mnogo izvanrednog i neiskorištenog izvornog materijala i danas se može naći kod D. Farlati, *Illyricum sacrum III—VI, Venecija 1763—1800*. Vrijedne rezultate daju M. Sunjić, *O dalmatinskom kleru u kraja srednjeg vijeka*, Radovi, Filozofski fakultet u Sarajevu VI/1970—1971, i I. Pederin, Rab u osvjet humanizma i renesanse, Rab MCMLXXXIX, 27—43.

⁶⁷ G. Novak, *Povijest Splita II*, MH, Split 1961, 353.

⁶⁸ Kaptolski arhiv Split, svezak 23, fol. 33, 27. 8. 1446.

⁶⁹ KAT, Pergamene, škrinja 2, nr. 144, 6. 4. 1426.: »Actum Tragurii in stacione scholarum sub palatio communis«.

⁷⁰ Jelić, o. c. 498.

⁷¹ Jelić, o. c. 503: »Item reliquid... unam suam sortem terre... positam in Gelsane Magne, super qua ad presens residet presbiter dicte ville«.

⁷² Seoske su bratovštine u našoj historiografiji gotovo nezamjećena pojava, pa bi za lole ozbiljniju analizu njihova djelovanja trebalo neusporedivo više prostora no što ga nudi jedna bilješka. Pa ipak, tek za potkriju gore navedenih riječi, vrijedi navesti nekoliko podataka, kako iz literature, tako i iz arhiva, s namjerom da se otvori dalja diskusija o ovom problemu. Stav jednog glagoljaškog svećenika prema tim zajednicama ilustrira oporučni legat dom Vuika de Paprachiano, koji je bratovštini sv. Nikole iz Novog (fratella s. Nicolai de Nouo) ostavio »vnum missale in littera sclauonica dicti condam presbitri Uolchi pro anima dicti condam presbitri Uolchi cum hac conditione quod dicta fratella teneatur dictum missale tenere et saluare in usum et comodum dicte fratelle et ipsam nunquam vendere, subpignurare, alienare uel alioquin maligare« (HAZD, Spisi zadarskih bilježnika, Busta II, fascicolo 21, fol. 1-1vo, 8. 6. 1383.). Za seosku zajednicu (bratovštinu koja kao kolektiv kupuje obrednu knjigu usporedi primjer što ga navodi T. Raukar, *Društveni razvoj u Hrvatskoj u XV stoljeću*, *Historijski zbornik XXXVIII/1985*, 84 bilj. 19, i rad P. Runje, naveden u bilj. 89. Za skrb zajednice oko seoske crkve, pri čemu nerijetko zajednica tu funkciju preuzima od prvobitno privatnog fundatora/patrona, vidi I. Petricoli, *Prilog zadarskim graditeljima XIV i XV stoljeća*, Radovi, Filozofski fakultet Zadar, 20/1982, 31 i d., te N. Jakšić, *Srednjovjekovne Kamenjane s crkvama sv. Jurja i sv. Luke*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 17/1987, 115 i d. Za utemeljenje i društvene funkcije seoske bratovštine usporedi dokumente u HAZD, Šibenski notarijat, svezak 3/II-j, fol. 76, 3. 5. 1423.; svezak 3/III-a, fol. 122vo-3, 1. 9. 1433.; svezak 3/III Battista de Ponte, fol. 82, juni 1438.

svećenički red.⁷³ U samom, pak, dalmatinskom gradu, svećenici su »hrvatskog jezika« do kraja ostali ne baš posve integrirani, što se bjelodano očituje već i u činjenici da je u bilježničkim spisima po pravilu njihov status posebno naglašavan sintagmom »presbiter littera slauica/croatica«.

No, takva se slika života glagoljaša može smatrati tek jednom stranom istine, budući da su oni, primjerice, u Zadru uspjeli za sebe ishoditi čak i mogućnost ulaska u kaptol,⁷⁴ dok su, s druge strane, bili uvučeni u sve pore svakodnevnog života u gradu, brinući se da što bolje iskoriste izvore prihoda iz kojih su se izdržavali.⁷⁵ Tamo, pak, gdje su glagoljaši tvorili veći dio, odnosno cijelinu crkvene hijerarhije, vezane dobrim dijelom i uz velike feudalne gospodare, njihovo sudjelovanje u svjetovnoj sferi društvenog života zajednice bilo je neusporedivo jasnije izraženo,⁷⁶ te nije ni bilo razloga da ih se diferencira u odnosu na kler latinskog bogoslužja, kako se to očituje i u *Svitu*, nastalom, po svemu suđeci, tamo gdje je glagoljanje bilo preovlađujući oblik bogoslužja.

* * *

I dok je tako u tkivu historijskog gibanja bilo relativno lako raspoznati one elemente kršćanskog nazora na kojima se temeljilo preferiranje glagoljaške crkve kod magistra Nikole iz Krajine, najvjerojatnije autora *Ljetopisa kraljeva*, i onih njegovih suvremenika koji su razmišljali na sličan način, neke druge dimenzije stavova iskazanih u tom djelu jako je teško pratiti u izvorima što danas stoje na raspolaganju historičaru. Tu prvenstveno mislim na onaj osjećaj društvenosti, zapravo identitet, koji je sobom nosilo pripadanje »zajednici jezika«, koja se kao koncept jasno daje uočiti u *Ljetopisu kraljeva*. Valja odmah naglasiti da nije lako odrediti u kojoj se mjeri identitet »kultne zajednice« glagoljaškog miljea preklapao s identitetom što je nastajao iz »zajednice jezika«. Cini se, idući tim pravcem, da je moguće naslutiti, upravo na primjeru autora *Ljetopisa kraljeva* ili, pak, Jurja iz Slavonije, čovjeka koji je skoro čitav život proveo u Francuskoj, gdje je, prepisujući Jeronimove *Komentare na psalme*, na dvije stranice izložio osnovne informacije o glagoljici nazivajući ju »hrvatskim alfabetom«,⁷⁷ kako je školovanje glagoljaša doista pogodovalo stvaranju identiteta označenog pridjevom »hrvatski«. Pri tomu, ipak, treba biti dosta obazriv, budući da još nema pouzdanih rezultata koji bi rasvijetljavali način školovanja glagoljaša na cijelom prostoru koji su oni osvojili. No, bez obzira na tu »rupu« u našem znanju, pretpostavku o sustavnom školovanju tvore više no vjerojatnom kako činjenica da je, primjerice, već spominjanom Jurju iz Slavonije prethodno obrazovanje omogućilo pohađanje nastave na pariškom sveučilištu, tako, još i mnogo preciznije, postojanje profesionalnih pisara/prepisivača glagoljaških tekstova, od kojih su neki, kao Bartul Krbavac, ostavili za sobom trajan i jasan trag.⁷⁸ Ono što se može smatrati gotovo sigurnim, jeste uvjerenje da ni

⁷³ E. Hercigonja, Društveni i gospodarski okviri hrvatskog glagoljaštva od 12. do polovine 16. stoljeća, *Croatia* 2/1971, 51. Autorov zaključak potvrđuje i bilježnički materijal, iz kojeg se vidi da je stupanje na svećenički nauk tretirano kao i svi slični ugovori. Tako 28. 4. 1392. »Cultico Stancouich bastasius habitator Jadre dedit et locauit Martinum fillum suum ibidem presentem et uolentem ad standum, manendum et habitandum cum presbitro Crisano litere croatice de insula Yeci hinc ad annos decem«, za koje vrijeme će Martin vjerno služiti popa Križana. Sa svoje se strane pop obvezuje dobro postupati, hraniti i odijevati Martina »secundum morem famulorum, ac literas croaticas fideliter instruendo et in fine dicti termini donare vnam socram drapi croatici nigri et vnum iustaneum nouos cum uno caputeo pani lanti et uno pari calligarium pani drapi albi omnia noua. Et si ambo viuerent videllzet dictus presbiter et dyaconus, suis expensis ad ordinem sacerdotalem eidem Martinum facere consecrare et ordinare« obećaje pop Križan (HAZd, SZB, Jordanus de Nosedrogn, Busta I, fascicolo 1, fol. 35).

⁷⁴ J. Bezić, Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području, Zadar 1973, 124–5.

⁷⁵ Tako, primjerice, »presbiter Creseuanus condam Drasoy littere croatice« zajedno s Petrom Mihovilovim podiže »molendinum ab oleo« u zadarskoj okolini (HAZd, SZB, Jordanus de Nosedrogn, Busta I, fascicolo 1, fol. 11vo, 3. 7. 1391.).

⁷⁶ Usp. opširno o tomu Hercigonja, o. c.

⁷⁷ F. Sanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvata, KS, Zagreb 1988, 177 i d., s tamo navedenom literaturom.

⁷⁸ O Bartulu, kao zacijelo danas najpoznatijem od brojnih pisara što su od druge polovice XIV st. nalazili uhljebjenje u Zadru (vidi ovdje tekst uz bilj. 16), usp. M. Pantelić, Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca, Radovi Staroslavenskog instituta 5/1964, i P. Runje, Pisac Bartol iz Krbave spominje se u Zadru od 1410. do 1440., Slovo 38/1988. Da je u glagoljaškoj »kultnoj zajed-

Juraj iz Slavonije, ni magistar Nikola iz Krajine, ukoliko je on doista autor *Ljetopisa kraljeva*, pa ni većina profesionalnih pisara/prepisivača, nisu obrazovane stekli uz kakvog seoskog popa glagoljaša, kako je to bio običaj u ruralnom zadarskom okolišu, u sredini koju, zbog relativnog obilja sačuvanih izvora, po najbolje poznamo.

Bilo kako bilo, »hrvatski« identitet, kojemu je »zajednica jezika« posve sigurno tvorila srž, iskazivao se i na marginalnim područjima glagoljaškog miljea, u dalmatinskim gradovima na prijelomu XIV i XV st. U raspravi, međutim, o tom predmetu valja voditi računa o jednom bitnom čimbeniku srednjovjekovnog mentaliteta, što je presudno utjecao i na formiranje identiteta, kako ih se dađe razabrati iz izvora X do XV st. upravo na onom prostoru što ga ovdje autor stavlja pod istraživačku lupu. Riječ je, naime, o partikularnoj svijesti, koja je okvire svog svjetonazora postavljala sukladno političkim okvirima života, što je osobito značenje poprimalo u komunalnim društvima izraslim u fizičkoj i duhovnoj ljušturi kasnoantičkog grada na istočnojadranskoj obali. Ograđena tvrdim zidom, unutar kojeg se mikrokozmos formirao sukladno rasporedu katedrale, općinske palače, luke te pojedinih gradskih crkva, a komuniciralo složenim trojezičnim sustavom (latinski kao jezik uprave i dokumentacije; talijanizirani romanski kao jezik poslovnog života; hrvatski kao jezik svakodnevnice), srednjovjekovna je »civitas/communitas« svoj identitet gotovo neometano gradila sve do sredine XIV st., uspijevajući kulturno integrirati doseljenike bez ikakvih teškoća, namećući im svoj sklop običaja, svjetonazor i kolektivni društveni identitet.⁷⁹ No, od sredine XIV st. prorijeđeno stanovništvo komune, desetkovano sukcesivnim epidemijama kuge, od kojih je zacijelo najstrašnija i najpogubnija bila ona što je Dalmacijom harala 1348., nije više moglo tako lako integrirati doseljenike iz zaleđa, koji su u sve većem broju pristizali na obalu. Gradska je »posuda« vrlo brzo ispunjena i preko one crte koja označava optimum, a migrantska je matica, pokrenuta na prostoru što ga grubo ograničava linija povučena od Zagreba do Požege, usmjerena na drugu obalu Jadrana.⁸⁰

Nemogućnost da se tako brzo promijeni identitet tako mnogo ljudi koji su se trajno naselili u gradu, iskazivat će se već na razini one dokumentacije što je registrirala gradsku svakodnevnicu. Naime, u bilježničkim će se spisima po dalmatinskim gradovima od sredine XIV st. po pravilu, čak i u onim slučajevima kada je naseljenik i formalno integriran dobijanjem civiteta, uz ime do-

nici« postojao i jedan segment koji su tvorili oni, za svoje doba, visokoobrazovani, bjelodano svjedoci i sljedeći primjer. Stanoviti »Antonius heremita de monte ecclesie s. Michaelis de Sibenicis«, spremajući se za hodočašće preko mora, prodao je svećeniku Andriji Vlatkovom iz Kolvevrata »vnum suum breularium de littera sclauonica« za 12 dukata, uz uvjet da mu Andrija, po povratku s hodočašća, vrati »vnum psalterium de dicto breulario, illum qui est pure interpretatus per linguam sclauonicam per olim magistrum Gregorium de Modrussia (HAZD, S. N., svezak 3/II-a, fol. 42°, 3. 3. 1415. — podvlačenje autorovo).

⁷⁹ U našoj se historiografiji i danas barata pojmom »etnički odnosi« u dalmatinskim komunama, što se čini dosta problematičnim već i zbog vremenskog raspona što dijeli doba slavenskog naseljenja (VII st.) i doba stvaranja komunalnih društava na istočnojadranskoj obali (razmeđe XII i XIII st.). Riječ je, dakle, o razdoblju od gotovo pola milenija, doduše slabo pokrivenom sačuvanim pisanim spomenicima, iz kojih se, ipak, dađe naslutiti da su gradovi i njihov okoliš zarana naseljen slavenskim svijetom (N. Jakšić, Constantinus Porphyrogenitus as the source for destruction of Salona, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 77/1984), održavali tjesne kontakte, uključujući i jednosmjerna migracijska gibanja. Rezultat toga, kako sam pokušao dokazati u nazalost još neobjavljenom referatu s Kongresa jugoslavenskih povjesničara u Pristini 1987., jeste nastajanje socio-kulturnih identiteta »latinskog« i »slavenskog« svijeta, kako ih otkrivaju već nešto brojniji izvori XI i XII st. Dokazni materijal za takve zaključke u dobroj je mjeri dostupan u brojnim raspravama iz pera P. Skoka, V. Jakić-Cestarić, C. Fiskovića, I. Petricića i L. Beritića, a nedavno publicirana radnja L. Steindorfa, Stari svijet i novo doba. O formiranju komune na istočnoj obali Jadrana, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, 16/1988, ukazuje na jedan od elemenata koji će postati bitnim duhovnim osloncem tog socio-kulturnog identiteta u gradovima, na zajedničku zakletvu koja je vezivala sve punopravne sudionike komunalnog života. S druge strane, pravne uredbe kojima su komunalna društva regulirala integraciju doseljenika u zajednicu posebno je analizirao T. Raukar, Cives, habitatores, forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima, Historijski zbornik XXIX—XXX/1976—77.

⁸⁰ Pored već u prethodnoj bilješci citiranog rada T. Raukara, za bibliografsku orijentaciju vidi: isti, Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću, Historijski zbornik XXX—XXXIV/1980—81, 154 i d.; isti, Zadar u XV stoljeću, Zagreb 1977, 22 i d.; F. Gestrin, Migracije iz Dalmacije u Marke u XV i XVI stoljeću, Radovi, Institut za hrvatsku povijest, 10/1978.; Italia felix. Migrazioni slave e albanesi in Occidente. Romagna, Marche, Abruzzi, secoli XIV—XVI (a cura di S. Anselmi), Quaderni di Proposte e ricerche, nr 3, Ancona; Atti. Giornata di studi Malatestiani, Rimini, 7/1980.

seljene osobe navoditi i mjesto podrijetla, od čega se neće odstupati ni onda kada su u pitanju bili patriciji iz susjedne komune.⁶¹ No, identitet se u tim prigodama označavao prvenstveno po načelu partikularne svijesti, tako da se nerijetko doseljenikov zavičaj precizirao do imena sela,⁶² dok se šira odrednica (»de Croacia«, »de Sclauonia«, »de Bosnia« itd.) rijetko rabila. Tu se, međutim, pojavljuje gotovo nerješiv problem, koji proizlazi iz činjenice da se danas vrlo teško može utvrditi na koji je način bilježnik, po pravilu Talijan, od stranke koja bi došla pred nega tražio da iskaže svoj identitet, odnosno kako je zapisivao ono što bi mu bilo priopćeno. U ponekom se slučaju, ipak, može utvrditi da je doseljenik iskazivao snažnu svijest o svom širem društvenom identitetu, što ću pokušati ilustrirati na primjeru stanovitog Mavre pok. Grgura iz Zrina, osobe ne baš visoka društvenog ranga, što jasno proizlazi iz sadržaja dva dokumenta u kojima se on spominje. Naime, 10. 6. 1384. Mavro je u Zadru sklopio ugovor s ankonitanskim trgovcem naseljenim u tom gradu, Andrijom Nutii, po kojemu je bio dužan poći u Ankonu i tamo dvije godine služiti kod stanovitog Franje Menegucii. U bilježničkom instrumentu kojim je registriran taj ugovor,⁶³ Mavrino je podrijetlo označeno formulacijom »de Srigno de Crohacia«, što je ponešto neuobičajeno u odnosu na praksu zadarskih bilježnika do uspostave mletačke vlasti 1409., koji su u takvim prigodama obično koristili formulu »de Sclauonia«. Da je ono »de Crohacia« najvjerojatnije posljedica Mavrina inzistiranja, pokazuje drugi ugovor s istim Ankonitancem sklopljen skoro dva mjeseca kasnije. Po svemu sudeći Mavro je pošao u Ankonu, no, tamo je nešto krenulo naopako, te se on početkom augusta opet obreo u Zadru, da bi 2. 8. 1384. sklopio novi ugovor o služenju, ovaj put kod samog Andrije Nutii, i to počev od dana kada je sklopljen prvi ugovor, od 10. 6. 1384.⁶⁴ No, ono što je od osobita interesa u kontekstu ove rasprave, tom je prigodom Mavro u dokumentu označen kao »Maurus condam Gregorii de Srigno Crohatinus«.

Valja, međutim, odmah naglasiti i to da je ovako napadno iskazani osjećaj identiteta doista velika rijetkost u masi migranata što se u drugoj polovici XIV i prvoj polovici XV st. slijevala u Zadar i druge gradove, te da je, zapravo, i slučaj Mavre Grgurovog autoru ovih redaka time naprosto »zapeo« za oko. Čini se stoga uputnim pokušati na jednom drugom primjeru pokazati kako na taj način iskazani identitet tvori jednu od dimenzija društvenosti, ali da ta dimenzija ni u kom slučaju nema primat nad drugim oblicima iskazivanja društvenosti kod iste osobe, odnosno da se ona tek sporadično i po načelima koja je danas teško odgonetnuti, pojavljuje u izvorima. Odabrani se primjer, također iz zadarskog bilježničkog materijala, odnosi ovaj put na jednog pripadnika plemićkog staleža, koji se nikad nije ni naselio u dalmatinskom gradu, ali je u njega bio ipak čvrsto vezan i nerijetko je u njemu boravio. U jednom trenutku našao se upletenim u vrlo kompliciran spor, nastao iz fiktivne trgovine nekretninama, kojom se, inače, po dalmatinskim gradovima uobičajavalo prikrivati davanje kredita uz zabranjene kamate. U tri dokumenta napisana rukom istog bilježnika u rasponu od godinu i pol dana, a koja se odnose na ovaj spor, identitet je našeg »junaka« svaki put drugačije određen. Prvi put, 15. 2. 1390., on je jednostavno naveden kao »ser Paulus de Pseto«, drugi put, 2. 1. 1391., isti je bilježnik

⁶¹ Tako se, primjerice, u Splitu spominju »Mise Zanis de Ragusio habitator et ciuis Spaleti« i »Michael Johannis de Ragusio ciuis et habitator Spaleti« (V. Rismondo, Pomorski Split druge polovine XIV st. Notarske imbrevijature, Izdanje muzeja grada Splita 5/1954, 28, nr. 11, 12. 7. 1362.; 56, nr. 69, 3. 3. 1369.). S druge strane, splitski patricij Toma de Lucharis dobio je dubrovačko građanstvo pod uvjetom da preseli u Dubrovnik, odakle je onda otišao čak u Srbiju, imenovan, u jednom sporu, čak i za dubrovačkog konzula u Rudniku, ali se uz njegovo ime uvijek navodilo i ono »de Spaletto« (Historijski arhiv Dubrovnik, Reformationes, svezak 29, fol. 45vo, 14. 6. 1392.; svezak 33, fol. 140vo, 11. 3. 1410.; fol. 159vo, 14. 9. 1410.).

⁶² Od desetina sličnih primjera, odabrao sam one u kojima se spominju stanoviti Urban sin Lukacijev iz Brića u Sanj, koji je u Zadru sklopio ugovor o trogodišnjoj službi (HAZd, SZB, Vannes gm. Bernardi de Firmo, Busta I, fascicolo 2, fol. 388, 9. 8. 1403.). Odnosno Radoslav Radovanić »de Hillna de loco Bistrice«, koji je u Trogiru naukovao kod krznarskog obrtnika (HAZd, T. A., kut. 66, sveš. 30, fol. 2. 24. 2. 1412. — Bistrice u Trogiru naukovao kod krznarskog obrtnika).

⁶³ HAZd, SZB, Petrus de Serçana, Busta II, fascicolo 2, fol. 12.

⁶⁴ Isto, fascicolo 23, fol. 7.

zapisao ime stranke kao »ser Paulus Croatus de Pseto«, da bi treći put, između 8. i 18. 5. 1391., bilo navedeno »ser Paulus condam Petri de Pseto«. ⁸⁵ Teško je, dakako, reći tko je, zaderski bilježnik ili pak sam »gospodin Pavao«, mijenjao način bilježenja identiteta, ali se ipak čini da ovaj primjer dosta precizno ocrta duhovni prtljag što ga je doseljenik iz hrvatskog zaleđa unosio u svoje novo prebivalište, gradsku komunu.

Konačno, bilježnički spisi pokazuju da ne treba prebrzo i olako suditi i o tomu što ga je, kao duhovna stvarnost, tamo čekalo. Da stereotipna shvaćanja, što počivaju na dihotomiji Jirečekovih razglabanja o »romanstvu« patricijata i »slavenstvu« puka, ⁸⁶ nemaju baš čvrsto uporište u historijskoj zbilji gradskog života, čini se da će najbolje potvrditi ono što se može pročitati kod prve dvojice zaderskih bilježnika domaćeg podrijetla čiji su spisi sačuvani, Jordana Nozdrone i svećenika Matije Salašića. Jordan, iz patricijske obitelji de Nosdrogna, čiji sačuvani spisi pokrivaju kratko razdoblje od aprila 1391. do juna 1392., dosljedno u svakoj prigodi rabi pridjev »hrvatski« tamo gdje su talijanski bilježnici po pravilu pisali »slavenski«, te se tako kod njega pojavljuju »gonjaji hrvatske mjere«, »svećenici hrvatskog pisma«, koje se opet kao takvo, »hrvatsko«, i uči. ⁸⁷ S druge strane, svećenik Matija, nepoznata podrijetla, kojega je inače u »bilježnika s carskim autoritetom« proizveo u Zadru 1390. biskup Drivasta, ⁸⁸ i čiji sačuvani spisi teku od 1400., nasuprot Jordanu, dosljedno rabi odrednicu »slavenski« u svim onim prigodama kada je riječ o svećenicima toga »pisma«, mjerama što važe van gradskog distrikta itd., mada, primjerice, naselje Karin jasno locira u Hrvatsku. ⁸⁹ Čini se da upravo ovo tanano distingviranje »hrvatskog« i »slavenskog« identiteta zrcali dva različita shvaćanja što već od ovog doba usporedo egzistiraju u dalmatinskom gradu. Naime, određujući jezik, mjere itd. kao »hrvatske« Jordan Nozdrone jasno daje do znanja da i sam participira u onom društvenom entitetu što sam ga već označio kao »zajednicu jezika«, zajednicu koja prelazi političke/kulturne okvire što ih je stoljećima perpetuirao feudalni partikularizam, inzistiranjem na univerzalnoj vrijednosti razlika proizašlih iz podijeljenih jurisdikcija. S druge strane, svećenik Matej Salašić, rabeći u istim prigodama odrednicu »slavenski«, vezuje se na tradiciju srednjovjekovnog shvaćanja o suprotstavljenim kulturnim identitetima nediferenciranog slavenskog okružja i komunalne zasebnosti, utjelovljene u »latinskoj« gradskoj kulturi.

Upravo ovaj primjer dvojice obrazovanih Zadrana i njihova odnosa spram identiteta svijeta koji ih okružuje vraća raspravu, na stanoviti način, tamo odatle je ona i krenula, naime na skup ideja fokusiranih u *Ljetopisu kraljeva*, kojega sam autorstvo pripisao magistru Nikoli iz Krajine. Iz svega što je ovdje rečeno jasno proizlazi da je na prijelomu XIV i XV st. duhovna klima dalmatinskog grada, usljed vrlo intenzivnih gospodarskih i društvenih promjena, postupno počela napuštati okvire što ih je nametala srednjovjekovna komunalna svijest. U potrazi za identitetom, što se otvarala samim promjenama u svim domenama društvenog života, komunalno jedinstvo i zatvorenost prema spoljnom okružju nisu se više mogli održati pred prodorom svijesti o zajedništvu sa svijetom što se prostirao van granica gradskog distrikta. ⁹⁰ Sagledan u tom svjetlu,

⁸⁵ HAZd, SZB, Articutus de Rivignano, Busta II, fascicolo IV, fol. 91-1vo; fascicolo V, fol. 57vo; fascicolo VI, fol. 12vo-3.

⁸⁶ Usp. K. Jireček, Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjega veka (izv. Die Romanen in den städten dalmatiens während des Mittelalters — prijevod S. Stojanovića), Zbornik Konstantina Jirečeka II, SANU, Beograd 1962.

⁸⁷ HAZd, SZB, Jordanus de Nosdrogna, Busta I, fascicolo 1, fol. 15-5vo, 5. 9. 1391. Usp. i bilj. 73 i 75.

⁸⁸ HAZd, SZB, Articutus, Busta II, fascicolo V, fol. 31-1vo, 20. 8. 1390.

⁸⁹ HAZd, SZB, Presbiter Matheus Salassich, Busta I, fascicolo I, fol. 11vo, 9. 10. 1400.: »Ser Andreas Merdessich nobilis de Croatia videlitzet de Carino«; fol. 17vo, 24. 11. 1400.: »presentibus disscretis viris presbitro Grisogono condam Drasoy dicto Osstrizo lictere sclauice«, itd. Usp. i P. Runje, O vrijednosti i ugledu glagoljskih knjiga u 15. stoljeću, Slovo 37/1987, 181.

⁹⁰ Usp. T. Raukar, Komunalna društva, 177 i d., s preciznim podnaslovom — Dinamika kroatizacije.

Ljetopis je kraljeva, kako je već rečeno, najstariji sačuvani tekst u kojem se sustavno pokušava skinuti hipoteka »barbarstva« s hrvatskog okružja grada, hipoteka što ju je nametala upravo srednjovjekovna komunalna ideologija. Samo je dokidanje tog »barbarskog okružja« kao »diferenciae specificae«, koja možda nije ni bila tako široko prihvaćena kako se to čini pa i uporno dokazuje isključivo na temelju *Kronike Tome arcidjakona*, bilo preduvjet za širenje »hrvatskog« identiteta u gradu, pri čemu ne treba, unatoč stanovitoj sinkroniji i sličnosti, cijeli taj proces posmatrati zanemarujući razlike što su se javljale od grada do grada.

U kojoj je mjeri taj proces zahvatio Trogir jako je teško govoriti budući da fond sačuvanih izvora iz razdoblja potkraj XIV i prve polovice XV st. nije veliki, no, čak je i u njemu bilo moguće naći dovoljno elemenata da se bar djelomično ocrtaju duhovni kroci magistra Nikole iz Krajine, kroci koji se u dobroj mjeri podudara i nadovezuje na ono što se o duhu autora moglo izvući iz samog *Ljetopisa kraljeva*, unatoč činjenici da, bar naizgled, u izvorima iz kojih su crpljene informacije nema ništa o predmetu o kojem se upravo raspravlja. Ne treba, međutim, zanemariti saznanje da je upravo u Trogiru dinamika gospodarskih, pa i društvenih gibanja, bila, najvjerojatnije, najslabije izražena u odnosu na druge dalmatinske gradove,⁹¹ čime bi se mogla objasniti stanovita nota izoliranosti i suprotstavljenosti komunalnom svijetu kao cijelini kod autora *Ljetopisa kraljeva*. U takvoj je situaciji, s druge strane, stalna veza sa svijetom hrvatskog okruženja nadomještala nepostojanje šireg kruga sumišljenika u onom mišlju u kojem se autor svakodnevno kretao, što bi u daljoj konsekvenci moglo objasniti kako je Nikolin rukopis, kako se on može nazvati ako se prihvati atribuiranje autorstva, našao svoj put do kuće Markovića-Kačića u Krajini. Nastavljajući istraživanje u tom pravcu nije bez značenja napomenuti da je i jedina osoba za koju se moglo utvrditi da je bila u tijesnim vezama s magistrum Nikolom, Ivan Munda, muž njegove rodice, na ovaj ili onaj način održavao jake kontakte sa svijetom »hrvatskog« okružja suvremenog Trogira.

O samoj obitelji Munda ne može se reći gotovo ništa, i svakako je indikativno da, primjerice, o njima pod tim imenom nema niti jednog slova u Lucićevim *Povijesnim svjedočanstvima o Trogiru*. Otac, pak, Ivanov, Juraj Munda, pojavljuje se u bilježničkim spisima iz posljednjih desetljeća komunalne slobode kao trgovac stokom i poslovni partner stanovitog Olivera Gojšića, Vlaha naseljenog u Trogiru, jednog od aktivnijih trgovaca koji su više-manje redovito odlazili s robom u Hrvatsku i Bosnu.⁹² Sam Ivan se tridesetih godina XV st. bavio trgovinom vinom na veliko, te zakupljivao velike zemljišne posjede crkvenih institucija u gradu.⁹³ No, za ovu je prigodu osobito interesantno naglasiti da je upravo Ivan Munda bio ta osoba kojoj su se glavari devet sela trogirskog distrikta (Razice, Vresina, Gusterna, sanctus Angelus, Vinischia, Dobrouiza, Suinze, Chnegignin dub i Crastouaz) obratili u januaru 1437., tražeći pozajmice u žitu koje bi im omogućile preživljavanje do sljedeće žetve. S predstavnicima svakog od tih sela ponaosob, Ivan je sklopio posebne ugovore, registrirane kod gradskog bilježnika, kojima se predviđala isplata cijene prodanog žita do kraja juna tekuće godine.⁹⁴ Teško je reći što je prouzročilo glad u ovim selima, osim ako to nije bila posljedica uništavanja usjeva u doba sukoba između Ivana

⁹¹ Raukar, o. c. 160 i d. Usp., također, Isti, *Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća*, *Historijski zbornik XXXV/1982*, 164 i d.

⁹² Za Jurja Mundu: HAZd, T. A., kut. 66, sveš. 29, fol. 15-5°, 16. 11. 1416. Za novac što je Jurju bio dužan »Aluierius Golsich Vlachus habitator burgi Tragurii« na i. m., kut. 1, sveš. 12, fol. 4°, 11. 6. 1413. U istoj knjizi presuda trogirskog općinskog suda iz koje je citiran prethodni podatak, jasno se zrcali i Oliverova trgovačka djelatnost: fol. 1, 29. 3. 1413.; fol. 2, 17. 5. 1413.; fol. 4, 4. 6. 1413.; fol. 10, 20. 8. 1413.

⁹³ Ser Ivan Munda unajmljuje brod koji će za njegov račun prevesti vino u Veneciju (HAZd, T. A., kut. 67, sveš. 1, fol. 85, 5. 7. 1435.). Usp. i bilj. 97.

⁹⁴ HAZd, T. A., kut. 67, sveš. 2, fol. 99, 18. 1. 1437.; fol. 99°-100, 17. 1. 1437.; fol. 101, 19. 1. 1437.; fol. 102-2°, 20. 1. 1437.

Frankopana i Matka Talovca, kada su doista stradavala i dobra Trogirana,⁹⁵ no, činjenica da su se stanovnici ovih devet sela obratili za pomoć upravo Ivanu, a ne kojemu drugom bogatijem i utjecajnijem Trogiranu, kakvih nije bilo malo, daje za pravo da se pretpostavi kako su s njim veze održavali i ranije. Što se, pak, identiteta tog stanovništva, pa, zapravo, i čitava njihova svijeta, tiče, čini se da o tomu jasno govori činjenica da se čak i njihovo vino zvalo »hrvatskim«,⁹⁶ što s druge strane, obzirom na to da se takvo određenje svaki put posebice naglašavalo, daje naslutiti da se u samom gradu čuvalo dosta jako jezgro komunalnog identiteta.

No, raspon se veza s hrvatskim okruženjem Trogira u krugu unutar kojeg se kretao magister Nikola znatno širi sagleda li se djelatnost glavnog poslovnog kompanjona Ivana Munde, veletrgovca Jakova Klapčeva. Naime, Ivan i ser Jakov, uz čije se ime taj dodatak veže tek u kasnijim godinama života, zajedno su nastupali kao zakupci velikih zemljišnih posjeda u trogirskom distriktu,⁹⁷ ali je Jakov k tomu spadao i među najaktivnije trgovce u svom gradu. Njegovo je podrijetlo u dobroj mjeri pokriveno tamom nedostatka izvora, pojavom karakterističnom, inače, za život nižih slojeva komunalnog stanovništva, no, ipak se može utvrditi da mu se otac zvao Klapac Dražojević, pri čemu bi se moglo pomišljati da obitelj potječe iz Poljica, čemu u prilog govori i činjenica da se Klapčev unuk i Jakovljević sin Nikola kitio titulom kneza,⁹⁸ što ne bi bilo bez stanovitog značenja. Sam Jakov se pojavljuje kao trgovac tkaninama i drugom robom što je dolazila iz i odlazila u bliže i dalje zaleđe, još u predmletačkom razdoblju,⁹⁹ a pod sam kraj tog razdoblja počinje igrati aktivnu ulogu i u političkim gibanjima, pa neposredno pred konačni pad Trogira pod mletačku vlast boravi na dvoru kralja Sigismunda i čak biva imenovan kapetanom kraljevske galije sa zadatkom da se bori protiv Venecije.¹⁰⁰ Nakon uspostave mletačke vlasti 1420., u želji da se vrati u svoj grad, Jakov pristaje da neko vrijeme bude konfiniran u Veneciji, a potom dobija dozvolu za povratak u Trogir,¹⁰¹ gdje se opet posvećuje trgovini i razgranava poslove sa zaleđem do te mjere da je trgovao i s jednim od najmoćnijih feudalnih velikaša svog doba, gospodarom Cetine i bivšim banom, Ivanišem Nelipčićem, od čijih je nasljednika 1437. pokušavao utjerati neka potraživanja.¹⁰² Takva je i poslovna i politička orijentacija ostala obiteljskom tradicijom, pa je Jakovljević sin Nikola, isti onaj što se kitio titulom kneza, prvo postao »dikarom« (neke vrsti poreznika) u Senju,¹⁰³ a potom i glavnim poslovnim partnerom bosanskog kralja Stjepana Tomaša, koji ga je, kao nešto

⁹⁵ O sukobu Ivana Frankopana i Matka Talovca vidi V. Klaić, Krčki knezovi Frankapani, MH, Zagreb 1901, 225 i d. U oktobru i novembru 1436. u Trogiru su se imenovali prokuratori za potraživanja nastala iz štete pričinjene Trogiranima od strane ljudi »magnifici comitis Angeli Cetine et Clissie«, odnosno štete pretrpljene »dum (oštećeni — op. aut.) Iret de campo hostis magnifici domini comitis Matchonis« (HAZd, T. A., kut. 67, sveš. 2, fol. 62, 16. 10. 1436.; fol. 73°, 11. 11. 1436.).

⁹⁶ Pederin, Acta politica, 161, 18. 6. 1416. (za datum usp. bilj. 46): »domino Blasio Andree pro vino croatico ab ipso accepto quando dicti nobiles iuerunt ad Mezzinam libras XIII soldos IIII« (podvlačenje autorovo).

⁹⁷ Ser Jakov Testa i ser Ivan Munda zakupljuju od Ivana de Mugla prihod crkava sv. Marije od Otoka i sv. Petra »de castello«, po cijeni od 29 dukata na godinu (HAZd, T. A., kut. 67, sveš. 1, fol. 21°, 10. 3. 1435.). Ista dvojica zakupila su »introitus vini monasterii s. Johannis Baptiste« po cijeni od 1400 libara na godinu (na 1. m., sveš. 2, fol. 3, 18. 2. 1436.).

⁹⁸ »Klapac Drasojević« pojavljuje se kao svjedok kod prodaje posjeda u selu Ostrog (HAZd, T. A., kut. 66, sveš. 15, fol. 1, 17. 12. 1385.). O »knezu Nikoli« vidi M. Šunjić, Trogirski izvještaji o turskom osvojenju Bosne, Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika BiH XXIX/1989, 139 i d.

⁹⁹ Jakovljevo se ime jako često pojavljuje u suvremenim bilježničkim spisima, zrcaleći djelatnost kojoj bi se mogla posvetiti čitava rasprava. Za ovu je prigodu, međutim, dostatno naznačiti da je do 1417. Jakov imao trgovačko društvo s braćom Ivanom, Baltazarom i Jakovom pok. Beltrama iz Venecije, te da je pri savravanju računā s njima isplatio stanovitu sumu za sve ono što je primio »in pannis et aliis mercancijs« (HAZd, T. A., kut. 68, sveš. 30, fol. 42, 16. 9. 1417.).

¹⁰⁰ I. Lucić, Povijesna svjedočanstva o Trogiru II (Izv. Memorije istoriche di Tragurio ora detto Traù — prijevod J. Stipišića), CS, Split 1979, 903 i d.

¹⁰¹ Lucić, o. c. 954 i d.

¹⁰² Ser Jakov Testa je 9. 1. 1437. imenovao prokuratora koji je trebalo da utjera sva njegova dobra u Klisu i drugdje, od nasljednika Ivaniša Nelipčića, Blaža Ratetića, te od svih ostalih »in partibus illis« (HAZd, T. A., kut. 67, sveš. 2, fol. 96-6°).

¹⁰³ Dj. Surmin, Hrvatski spomenici, JAZU, Zagreb 1898, 179, 3. 2. 1449.: »muž' vazmožni knez Nikola Trogiranić dikari sen'nski«. (Podvlačenje autorovo)

kasnije i njegov nasljednik, posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević, koristio i kao političkog emisara.¹⁰⁴

No, ono što se čini ovom prigodom bitnim naglasiti u tom sustavu veza šireg kruga Trogirana među kojima se kretao magister Nikola nije bilo zabilježeno u onim izvorima iz kojih su crpljeni gornji podaci, izuzimajući, dakako, jasne naznake političke orijentacije. Riječ je o tomu da način na koji je dalmatinski srednjovjekovni trgovac vodio svoje poslove, to znači pregovarao, sklapao sporazum i sravnjavao račune sa svojim kompanjonima, rijetko izlazi na površinu u sačuvanim izvorima, a i to se, gotovo po pravilu, dešava samo u sudbenim spisima. Tek iz te rijetke skupine dokumenata izlazi na vidjelo atmosfera u radnji ili trgovčevu domu, odnosno na gradskom trgu ili u luci, gdje se na okupu obvezatno nalazilo više osoba, i u okružju neobaveznog prepričavanja i prenošenja različitih informacija, odvijao tzv. »poslovni život«.¹⁰⁵ U kolikoj su mjeri, inače, za dalmatinsku komunu trgovci bili važan izvor informacija o životu zaleđa, ponajbolje se vidi na primjeru Dubrovnika, gdje neizmerno bogatstvo sačuvanih arhivalija omogućuje najdublji uvid u sve pore svakodnevnice. Upravo zahvaljujući tomu znamo da su dubrovačke vlasti svoje diplomatske uspjehe dobrim dijelom temeljile na manipuliranju informacijama što su ih s putovanja donosili trgovci, i formalno obvezani da svoju vladu izvijeste o svim novostima što su ih usput pokupili.¹⁰⁶

Čini se da nije presmjelo pokušati upravo u takvoj atmosferi, za kakvu se može pretpostaviti da je vladala i u domovima i radnjama Ivana Munde i ser Jakova Klapčeva Teste, uz koje je, odnosno bar uz jednog od njih, magister Nikola bio vezan čak i rodbinskim vezama, tražiti odgovor na pitanje otkud u *Ljetopisu kraljeva* ideja o »nevjernim Hrvatima« koji nemaju »od svoga jezika gospodara«. Uzimajući u obzir silinu vrenja na prostoru »hrvatske jezičke zajednice« u prvoj polovici XV st., u eksploziji feudalne anarhije, pospješene srazom različitih političkih čimbenika, od duždeve palače u Veneciji, preko dvorova u Budimu i u Bosni, sve do »nevjernačke kuge« u obličju Turaka, koji su se, poput »božijeg biča«, sve češće pojavljivali na tom prostoru, jasno se ocrtava situacija u kojoj je doista bilo teško očuvati dosljednost opredjeljenja i vjernost bilo kakvom principu.¹⁰⁷ Polazeći korak dalje, nije teško zamisliti kako su se vijesti o stalnim sklapanjima i razvrgavanjima saveza, promjenama orijentacija i odsutstvu bilo kakva centra moći koji bi bar na trenutak uspio ujediniti većinu snaga, sklapale u čudovišan mozaik koji, zacijelo, nije mogao ostaviti »hladnim« krug Trogirana što su već na razini političkog angažmana i poslovnih veza nedvojbeno iskazivali jasno opredijeljene simpatije za svijet zaleđa. U usporedbi sa svim tim, kakav stari tekst o vladavini dobrog hrvatskog kralja Zvonimira, čije se postojanje, prisjetimo se, dosta jasno naslućuje, doista je mogao dočarati »zlatno doba«, a »grieh« što je proizlazio iz kraljoubojstva, u ne baš koherentnoj predstavi vremenske sukcesije zbivanja, precizno se ukazivao kao uzrok »božijeg gnjeva«, što se spustio na glave »nevjernih Hrvata« i uvjetovao postojeće stanje.

¹⁰⁴ Lucić, o. c. 960 i d.; usp. 1 bilj. 98.

¹⁰⁵ Trgovačku »topografiju« Zadra razrađuje T. Raukar, *Prilozi o trgovačkom životu u Zadru XV stoljeća*, Spomenica Josipa Matasovića (1892–1962), Zagreb 1972. Atmosferu u radnji magistra Petra novčara, zadarskog veletrgovca, u trenutku kada je tu sklapan pomirbeni sporazum između trgovaca Stagli filii Antonij de Firmo i Johannis Betti de Bononia dočaravaju izjave date pred zadarskom Curia consulum et maris (HAZD, SZB, Curia consulum et maris, Busta I, fascicolo II, fol. 8-9vo, 15. 9. 1387.). Kako su se u kući Petra, sina Venture iz Cesene, zadarskog građanina, sravnjivali računi između njega i Liparelli qm, Georgij mercarj de Ancona, zrcali se u iskazima trojice nazočnih svjedoka, datim pred Curia maior civillum Jadrensis (HAZD, Curia maior civillum Jadrensis, kut. 1, svezak II, sveščić 1, fol. 20-21vo, 9. 3. 1395.).

¹⁰⁶ B. Krekić, *Dubrovnik in the 14th and 15th centuries: A city between East and West*, Norman, University of Oklahoma Press, 1972, 147 i d.

¹⁰⁷ Za politička gibanja prve polovice XV st. još uvijek je relevantno ono što je davno napisao V. Klaić, *Povijest Hrvata*, knj. 3, MH, Zagreb 1972³, 53 i d. Usporedi, također, i djelo istog autora citirano u bilj. 95, ali isto tako i *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, Napredak, Sarajevo 1942, 413 i d., odnosno S. Čirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, SKZ, Beograd 1964, 192 i d. Bibliografsku orijentaciju za novije radove o tom razdoblju posljednji je dao T. Raukar, *Društveni razvoj*, 75 bilj. 2.

* * *

Pokušavši na prethodnim stranicama utvrditi temeljne značajke djela koje se s punim pravom može nazvati *Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije* nastojao sam istodobno, u mjeri u kojoj je to moguće u jednom kraćem tekstu, ocrtati duhovna gibanja i atmosferu iz kojih proizlazi i sve ono što se, kao skup ideja, fokusira u tom sastavku. Utvrdivši usporednom analizom da je *Ljetopis kraljeva* podjednako i prijevod i preradba prve 23 glave teksta koji se danas naziva *Ljetopis popa Dukljanina*, kojemu je pridodat drugi tekst nepoznate provenijencije, po svemu sudeći također preveden i prerađen, i u kojemu je riječ o vladavini i ubojstvu hrvatskog kralja Zvonimira, ustvrdio sam da on može i mora da se posmatra kao cjelovito djelo, u kojem netko sumira svoja znanja i predstave o »procesu raspadanja jedinstvenog hrvatskog kraljevstva«, i o gubitku, u srednjovjekovnom smislu shvaćene, državne nezavisnosti upravo onog dijela tog »kraljevstva« koji je zadržao hrvatsko ime.

Na temelju kompleksnosti same zamisli i instrumentarija kojim je provedena preradba, može se zaključiti da je autor tog posla morao posjedovati za svoje doba zavidnu razinu obrazovanosti, praćenu dubokom prožetošću kršćanskim idealima, što se najjasnije očituje u shvaćanju historije kao realizacije kršćanske moralne pouke. Na tu se kršćansku ideju kod autora *Ljetopisa kraljeva* nadovezuje stanovita rezerviranost spram gradskog klera latinskog bogoslužja i nedvojbeno iskazane simpatije za kulturne obrasce hrvatskog okruženja grada, u kojima centralno mjesto svakako zauzima glagoljaška tradicija slavenskog bogoslužja. Dokazujući da se takvim shvaćanjima mogu naći paralele u dalmatinskim gradovima prve polovice XV st., pokušao sam autorstvo *Ljetopisa kraljeva* atribuirati magistru Nikoli pok. Jurja iz Krajine, ravnatelju općinske škole u Trogiru, koji je u tom gradu boravio od 1416. do 1448.

Polazeći od činjenice da se ono što neveliki sačuvani materijal arhivskih izvora otkriva o ličnosti magistra Nikole iz Krajine dobrim dijelom poklapa i nadovezuje na autorski pečat, očitao u analiziranom djelu, pokušao sam rekonstruirati krug unutar kojeg se on kretao, stavljajući u prvi plan djelatnost dvojice »poslovnih« ljudi s kojima je ravnatelj općinske škole bio rodbinski povezan i, najvjerojatnije, održavao društvene kontakte. Upozoravajući na to da bilježnički materijal, na kojem se temelji analiza veza ove dvojice »poslovnih« ljudi s hrvatskim okruženjem Trogira, ne može u punoj mjeri osvijetliti atmosferu i način distribuiranja informacija koje su se, samom prirodom trgovačkog posla, slijevale u radnje i domove ovih ljudi, pokušao sam dokazati da su upravo iz tog kruga, odnosno iz uvida u stvarnost života suvremene Hrvatske, nikle ideje o »nezahvalnim Hrvatima« i njihovoj »nevjeri«, dakle one ideje kojima autor *Ljetopisa kraljeva* objašnjava »tragičan« tijekom hrvatske povijesti do njegova vremena.

Konačno, završavajući na prethodnim stranicama vođenu raspravu, čini se da nije na odmet upozoriti na eventualni dalji pravac istraživanja, utemeljenih na ovdje postignutim rezultatima, o luku duhovnih gibanja što, rasponom od skoro dva stoljeća, povezuje nastanak i procvat raznorodnih tekstova na kojima se temelji i u kojima se ogledao »hrvatski« identitet u dalmatinskim gradovima. Taj se luk svojim starijim krakom oslanja na dopune i pripise, koji su trebali »pojasniti« stvari u starim tekstovima (*Qualiter, Pripisi sumpetarskom kartularu*), a mlađim na krug humanističkih autora što su u prvoj polovici XVI st. po tim istim gradovima stvarali neke od najljepših stranica hrvatske književnosti (Marko Marulić, Petar Zoranić itd.). Materijal za takvu raspravu je više no obilatan i uključuje, pored »historiografskih« radova kakav je i ovaj kojim sam se bavio na prethodnim stranicama, i već razvijenu književnu produkciju, te mnoštvo dokumenata rasutih po brojnim bilježničkim knjigama imbrevijatura i pergamenama smještenim danas po raznim arhivima. Dio toga dokumentarnog obi-

lja ugrađen je, bilo izravno bilo neizravno, u razglabanja na prethodnim stranicama, i već na temelju toga moguće je upozoriti da dvije gore postavljene granične točke nisu povezane »pravom linijom razvoja«. Čini se da najbolju ilustraciju toga na što mislim priskrbljuje sam *Ljetopis kraljeva*, odnosno način na koji se taj tekst pojavljuje i nestaje na obzoru splitskog intelektualnog kruga tijekom ovog razdoblja. Riječ je, naime, o tomu da je latinski izvornik u rasponu od jednog stoljeća na posve oprečan način shvaćen i ekscerpiran kod Tome arcidjaka i anonimnog autora *Pripisa sumpetarskom kartularu*, da bi potom nedvojbeno bio zagubljen i ponovno otkriven u hrvatskom prijevodu početkom XVI st., što će pobuditi veliku pažnju u humanističkom krugu oko Mar-ka Marulića, a njega samog ponukati da se poduhvati prevođenja na latinski radi lakšeg distribuiranja u suvremenom obrazovanom svijetu Evrope. Već i ovaj primjer jasno ukazuje na to da u budućim analizama sličnog materijala treba postupati krajnje pažljivo, vodeći računa o tomu da su distribucija i prihvaćanje određenih ideja u dalmatinskim gradovima, sve do šireg prodora tiskane knjige, uvelike ovisili o sudbini pojedinačnih rukopisa, koji su se lako gubili i teško pronalazili.

Summary

»THE CHRONICLE OF THE KINGS OF CROATIA AND DALMATIA«

(On the origins and the authorship of Croatian redaction of The Chronicle of presbiter of Dioclea)

Mladen Ančić

In the paper dedicated to the 900th anniversary of the death of Croatian king Zvonimir the author submitted to the thorough analysis previously well known historiographic text which was among historians entitled »Croatian redaction of The Chronicle of presbiter of Dioclea«. After reasserting former title given to the text by the 16th century Croat poet Marko Marulić (The Chronicle of the kings of Croatia and Dalmatia), the author asserts the fact that »The Chronicle of the kings« was composed in a such way that the Croatian translation and re-making of the first 23 chapters of the Latin text known as »The Chronicle of presbiter of Dioclea« were complemented with another text, probably also translated and re-made, which tells the story of the king Zvonimir's violent death. Thereafter the author proceeds with allegation that despite its twofold composition »The Chronicle of the kings« is still well defined and one and same work whose author tried to explain how and why the kingdom of Croatia lost independence in its medieval sense. In his explanation anonymous translator/writer is bent upon the christian morals and insists on the idea of »expiation of the sins«. The long list of the sins committed by »ungrateful Croats« ends with the murder of the »good and pious« king Zvonimir, whose curse that Croats never again »should have the king of their language« was materialised with the advent of the Hungarian king. But, contrary to all earlier chroniclers and most of »historians« from Dalmatia, the author of this chronicle shows great simpaties for »Croat« cultural traditions (i. e. glagolitism), rejecting at the same time »Latin« cultural traditions deeply rooted in Dalmatian cities. The analysis of the method of translation and re-making showed also that the anonymous translator/writer who, it is proved beyond any reasonable doubt, lived somewhere in Dalmatia in the first half of the 15th century was well educated and under the strong influence of the historical works and the way of »historical thinking« of his age.

Such an picture of the author of »The Chronicle of the kings« is then contrapunctuated with small group of archival data about some »magister Nicolaus de Craina« who was »rector scholarum gramatice« in the city of Trogir. Born in the medieval region of Krajina, between city of Omiš and river Neretva, homeland of Croat noble house of Kačići and at the same time precisely the place where the only manuscript of »The Chronicle« was found in the beginning of the 16th century, Nicolaus probably got his university degree of »medicus« somewhere in Italy and around 1416. started his career as »rector scholarum«. His testament, drafted in the may of 1448.

and preserved in the archives of the city of Trogir, shows the same kind of piety as was discerned in »The Chronicle of the kings« while at the same time maintains note of disrespect for the »Latin« clergy of his town.

At this point the author ventures into discussion on the subject of notions of socio-cultural identities as they were articulated in the cities of Dalmatia at the time preceding the coming of »The Chronicle«. The results of discussion enabled the author to conclude that »magister Nicolaus de Craina« was by no means isolated in his opinions. After pinpointing the lack of wider range of relevant historical sources for this specific period (i. e. chronicles, as well as other sorts of literal works) the author concludes his discussion on the subject with an attempt to discern the grounds on which »magister Nicolaus«, supposedly translator/writer of »The Chronicle of the kings«, formulated his remarks on the »ungratefulness« of the Croats. In order to do so, the author reconstructed the circle of »magister's« relatives and friends, chiefly the rich merchants of the city of Trogir, who were closely connected by the means of business and political ties with the Croat hinterland. Such a network of ties provided good flowing through of informations about political grievances in the hinterland, where at this time raged feudal anarchy. This body of informations concerning treacherous acts, seemingly unprovoked petty wars and whole lot of similar facts might have deep impact on a pious and pessimistic mind of school's master so that he felt urge to find »deeper« causes for such a state of affairs.

KRONIKA

Casopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinsko študijo.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani.
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.